STALIN

Paul Johnson este unul dintre cei mai cunoscuţi istorici ai timpurilor noastre. A scris zeci de cărţi, printre care *Modern Times* (1985), *History of the Modern World* (trad. rom. *O istorie a lumii moderne. 1920 – 2000*, Humanitas, 2014), *History of the Jews* (trad. rom., în curs de apariţie, *O istorie a evreilor*, Humanitas, 2015) şi biografiile lui Napoleon şi Churchill. Semnează cu regularitate editoriale în *Forbes* şi *The Spectator*, iar opera sa a apărut în *The New York Times* şi *The Wall Street Journal*, precum şi în multe alte publicaţii. Paul Johnson locuieşte la Londra.

PAUL JOHNSON

STALIN

Traducere din engleză de LILIANA DONOSE-SAMUELSSON

HUMANITAS

BUCUREŞTI

Redactor: Cătălin Strat

Coperta: Ioana Nedelcu

Tehnoredactor: Manuela Măxineanu

Corector: Ioana Vâlcu

DTP: Radu Dobreci, Carmen Petrescu

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Stalin

Copyright © 22014 by Paul Johnson All rights reserved.

Originally published in the United States by Amazon Publishing, 2014. This edition made possible under a licence arrangement originaling with Amazon Publishing.

© HUMANITAS, 2014, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României Johnson, Paul

Stalin / Paul Johnson; trad.: Liliana Donose-Samuelsson.

— Bucureşti: Humanitas, 2014

Bibliogr.
ISBN: 978 – 973 – 50 – 4673 – 6 I. Donose-Samuelsson, Liliana (trad.)
94 (47)” 19” Stalin, I.V.
929 Stalin, LV.
EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro
Comenzi online: www.libhumanitas.ro Comenzi prin e-mail: vânzări libhumanitas.ro Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

PROLOG

M-am hotărât să scriu aceasta scurtă carte despre viaţa lui Iosif Stalin deoarece am constatat că generaţia tânără nu-l cunoaşte suficient de bine. În timp ce Hider apare frecvent în mass-media, iar memoria lui Mao Zedong este încă vie datorită puterii crescânde a statului comunist pe care el l-a creat, imaginea lui Stalin a intrat în umbră. Îmi propun să-l scot la vedere, să-l aşez în lumina necruţătoare a istoriei.

Stalin a fost un monstru, unul dintre cei mai mari monştri pe care i-a produs până acum civilizaţia. Nu împărtăşesc opinia susţinută cu obstinaţie de Marx şi de Tolstoi că indivizii nu au niciun rol y în modelarea evenimentelor istorice, ele fiind aproape în totalitate opera unor forţe uriaşe, anonime. Convingerea mea este, şi sunt, aşadar, alături de majoritatea istoricilor, de la Tucidide la Carlyle, că evenimentele care se petrec în istoria omenirii ca rezultat al factorului uman sunt profund influenţate, şi adesea determinate, de voinţa celor puţini, uneori a celor foarte puţini. Prin urmare, aceşti indivizi remarcabili trebuie puşi sub lupă ca să vedem cum au acaparat puterea, cum au exercitat-o şi ce învăţăminte putem trage de aici pentru binele omenirii. Acesta e motivul pentru care am scris eseurile despre Alexandru cel Mare şi Iulius Cezar, şi din acelaşi motiv am întocmit ca pe un avertisment biografia lui Napoleon Bonaparte. Toţi trei au

fost neasemuit de importanţi atât pentru istoria vremurilor în care au trăit, cât şi mult timp după aceea. Napoleon a influenţat enorm istoria secolului XX. Decizia tragică luată de guvernul Whig britanic1 de a permite repatrierea rămăşiţelor pământeşti care se aflau pe insula Sf. Elena, alături de hotărârea pe cât de fermă, pe atât de malignă a francezilor de a-l declara erou naţional şi de a-i aşeza mormântul în Domul Invalizilor au făcut ca spiritul şi metodele folosite de Napoleon să se perpetueze. Primul Război Mondial, care a marcat începutul neajunsurilor lumii moderne, a fost întruchiparea însăşi a războiului total purtat după metodele pe care acesta le pusese la punct. Anarhia politică postbelică a dat[1]

naştere unui nou tip de dictator ideologic care a copiat modelul de guvernare al lui Napoleon: mai întâi în Rusia, apoi în Italia, şi, în fine, în Germania. Găsim ecouri distincte ale prototipului napoleonian la toţi dictatorii secolului XX, de la Lenin, Stalin, Hitler şi Mao Zedong până la tiranii mai mărunţi precum Kim Ir-sen, Castro, Peron, Mengistu, Saddam Hussein, Ceauşescu şi Gaddafi. Pe plan colectiv, această nefastă moştenire a lui Napoleon a făcut din secolul XX o epocă ce s-a remarcat prin oprimare ideologică, masacre, războaie de o colosală amploare şi prin introducerea unor tehnologii inovatoare care le-au dat oamenilor posibilitatea să practice minciuna, să înşele şi să corupă mintea omenească în scopuri infernale.

Hitler, unul dintre cei trei monştri colosali produşi de secolul XX, a declanşat al Doilea Război Mondial, care a costat viaţa a patruzeci de milioane de oameni, el însuşi fiind răspunzător pentru uciderea a şase milioane de evrei; Mao Zedong şi-a omorât şaptezeci de milioane de compatrioţi executându-i sau înfometându-i. Numărul de morţi pentru care poartă vina Stalin nu e uşor de calculat, dar nu poate fi mai mic de douăzeci de milioane. El a fost

1 Partidul Liberal este un partid politic britanic, apărut la mijlocul secolului al XIX-lea, ca succesor al partidului Whig. A fost până în 1918 cel mai important partid aflat în opoziţie cu conservatorii (n. t.).

totodată cel care a creat sau a perfecţionat multe aspecte ale guvernării totalitare, inclusiv pe acela pe care Soljeniţîn l-a numit „arhipelagul Gulag” şi care a servit ca model şi pentru complexul lagărelor de concentrare ale lui Mao, unde la un moment dat au fost închise douăzeci şi cinci de milioane de fiinţe omeneşti şi unde încă mai zac multe milioane de nefericiţi.

Aşadar, omenirea trebuie să-l cunoască pe Stalin. În această carte succintă am încercat să scot în evidenţă părţile esenţiale ale vieţii, caracterului şi carierei sale. A fost în multe privinţe o sarcină dificilă, dar, odată ce am dus-o la capăt, am simţit satisfacţia profundă că am spus adevărul, într-o formă compactă şi accesibilă, astfel încât mai ales cei tineri, pentru care Stalin nu este decât un nume, să-l poată cunoaşte şi să înveţe din acest adevăr.

>

I

DE LA CÂNTĂREŢ ÎN CORUL DE BĂIEŢI LA BANDIT

În ziua de 6 decembrie 1878, s-a născut în orăşelul Gori din Georgia cel de al treilea fiu (primii doi muriseră în fragedă pruncie) al soţilor Djugaşvili – Visarion Ivanovici, cizmar, şi Ekaterina Gheorghievna, spălătoreasă. A fost botezat Iosif, dar lumea îl ştia de Soso, un diminutiv. Potrivit unor surse demne de încredere, anul naşterii lui Stalin ar fi 1879. A fost contemporan cu Einstein, generalul MacArthur, lordul Beaverbrook şi Leon Troţki. La Berlin, Disraeli şi Bismarck încheiau un tratat care aducea pacea în Europa; la Sankt-Petersburg Ceaikovski compunea *Lacul lebedelor*, iar Dostoievski scria *Fraţii Karamazov*\ la Londra se introducea iluminatul public bazat pe electricitate şi se punea în funcţiune prima centrală telefonică.

În schimb, Gori era un loc uitat de lume. Stalin s-a născut într-o căsuţă de cărămidă cu un singur nivel. Când Stalin a devenit celebru, casa a fost transformată în altar, încorporat într-un templu în stil grecesc, care există şi azi. Părinţii lui Stalin trăiau într-o sărăcie cruntă; tatăl era un

beţiv, amator de *ciacia*, o băutură spirtoasă obţinută din distilarea tescovinei. Când se îmbăta, îşi bătea şi nevasta, şi băiatul. Până la urmă a fost omorât într-o încăierare dintr-o tavernă, lovit cu un topor; data decesului nu e sigură, dar anul cel mai probabil ar fi 1906, când fiul avea optsprezece ani. Unii spun că Stalin însuşi a pus la cale uciderea tatălui. Dar omorul nu-i intrase în obişnuinţă.

În schimb mama a trăit până la adânci bătrâneţi. Era foarte religioasă (ortodoxă georgiană), avea prieteni în rândurile clerului şi s-a îngrijit ca Iosif să primească o educaţie bună. Băiatul avea un metru şaizeci şi opt înălţime, părul negru şi des, ochii galbeni (femeile ziceau că sunt „galbeni ca mierea”). Faţa îi era ciupită de vărsat încă de mic, iar braţul stâng îi era ţeapăn şi puţin mai scurt decât dreptul, din cauză că fusese călcat de o căruţă în copilărie. Două degete de la piciorul stâng le avea lipite.

Nu încape discuţie că băiatul era inteligent, iar maică-sa dorea să-l vadă preot. Avea voce frumoasă de sopran şi se remarca în corul de băieţi. Cu timpul a devenit un foarte bun tenor. Mama i-a asigurat patru ani de studii la şcoala bisericească din Gori, unde a învăţat să vorbească excelent limba rusă, deşi cu un accent gutural, să citească şi să scrie în georgiană şi în rusă, a învăţat puţină greacă şi latină, matematică, geografie şi istorie. Şi-a continuat apoi studiile la seminarul teologic din Tbilisi, capitala Georgiei. I-a mers bine acolo şi a învăţat cu sârg până ce, convertindu-se la marxism, a început să participe la activităţi politice ilegale, ceea ce i-a atras exmatricularea.

Când a împlinit optsprezece ani era un tânăr bine educat. Se exprima limpede şi cu uşurinţă în scris. Avea un vocabular bogat. Citise multă literatură rusă şi georgiană (îşi spunea Koba, după numele unui erou popular georgian), traduceri din autori germani, francezi şi englezi, precum şi din clasicii latini. Ştia să descifreze partituri şi ar fi putut deveni cântăreţ profesionist. Opera lui preferată era *Ivan Susanin* de Glinka, dar mergea deseori şi la *Prinţul Igor* de Borodin. Avea gusturi ceva mai bune decât

ale colegului dictator Hitler, care, cu toate că se declara admirator al lui Wagner, prefera *Văduva veselă* de Franz Lehar. Era mai educat decât Hitler, ca să nu mai vorbim de Mao Zedong. Nu râvnea să atingă iscusinţa lui Mao la caligrafie şi poezie, deşi a avut şi el unele efuziuni poetice, dintre care sau şi păstrat câteva. Expresia lui favorită era „bezna pădurii ce totul ascunde”. Scrisorile şi le compunea cu multă pricepere şi textul lor era curgător. S-au păstrat foarte multe scrisori, fie dactilografiate, fie olografe, şi chiar i s-au publicat două volume. La maturitate, Stalin poseda o bibliotecă de douăzeci de mii de volume, impresionantă din punctul de vedere al mărimii, cuprinzând autori clasici, în diverse traduceri, precum şi autori ruşi. Se ştie că a citit *Război şi pace*, *Bâlciul deşertăciunilor*, *Doamna Bovary*, *Faust* şi că îi erau cunoscute câteva dintre piesele lui Shakespeare, mai ales *Furtuna*. (Se identifica poate cu Prospero.) A scris mult pe teme politice şi ideologice, iar o mare parte a lucrărilor au fost publicate, cea mai de seamă fiind *Problemele leninismului*. Textul nu e nici pe departe atât de plicticos pe cât ne-am putea imagina, şi conţine multe idei valoroase. („Există o gravă confuzie între ţărănimea săracă şi ţărănimea bogată şi ţărănimii de mijloc nu i s-a găsit locul potrivit între ele. Nu uitaţi: Ţărănimea de mijloc oscilează permanent.”). Cartea este, în fond, o culegere de prelegeri – destinate studenţilor, activiştilor de partid şi funcţionarilor de stat – şi de cuvântări ţinute cu ocazia întrunirilor Comitetului Central şi a congreselor partidului.

De ce şi-a pierdut Soso – aşa cum îi spunea întotdeauna mama, care îl adora – credinţa în Dumnezeu? Pe la vârsta de cincisprezece ani, creştinismul începuse să-i facă probleme. I se spusese că, dacă nu va posti înainte de împărtăşanie, va fi nimicit de trăsnet, dar Soso şi un coleg de-al lui au decis să-l pună la încercare pe Dumnezeu. Au luat împărtăşania după ce tocmai mâncaseră, dar nu li s-a întâmplat nimic. Numai că Soso era omul care avea nevoie de o credinţă şi dacă pentru el creştinismul murise sau era pe cale de a dispărea trebuia

să-l poată înlocui cu altceva. L-a citit pe Marx şi astfel a început credinţa lui în marxism. Pentru Stalin, marxismul a fost un substitut al religiei, de care l-a legat un ataşament înflăcărat tot restul vieţii. A rămas marxist până la moarte şi, în pofida faptului că din multe puncte de vedere era de un cinism fără margini, n-a fost niciodată cinic cu privire la marxism, deşi, fără să-şi dea seama, l-a remodelat astfel încât să servească obiectivelor lui personale.

În al doilea rând, moştenise, pesemne de la tatăl său, o fire cu tendinţe violente, pe cât de profunde, pe atât de puternice. Pentru el era natural să li se alăture bolşevicilor (majoritatea), fiindcă erau adepţi ai violenţei, spre deosebire de menşevici (minoritatea), care de cele mai multe ori respingeau violenţa ca mijloc de atingere a scopurilor. Menşevicii aleseseră calea partidelor socialiste europene şi doreau să creeze o „opoziţie legitimă", contrară strategiei leniniste de acţiune clandestină. Fapt e că, intrând în politică, Stalin a devenit un bandit politic. Dar înclinaţia lui spre violenţă se manifesta emoţional, intelectual şi mai ales verbal. Sigur ca, în calitate de revoluţionar, deţinea arme, pe care uneori le şi folosea. Dar, cu puţine excepţii, bine cunoscute, el personal n-a omorât pe nimeni. Era evident ca aproba ideea uciderii pentru a-şi realiza utopia, la fel ca şi Marx, în teorie, sau ca şi Lenin, şi în teorie, şi în practică. Dar, tot asemenea lor, Stalin nu-şi ucidea mai niciodată cu mâna lui duşmanii, sau „duşmanii de clasă": se aştepta ca treaba asta s-o facă alţii. De asemenea, dacă putea să evite, nu asista niciodată la execuţii, şi cu atât mai puţin la torturi, cu toate că era perfect de acord cu ambele şi a semnat mii de aprobări în acest sens.

Al treilea motiv al trecerii lui Soso de la creşti

nism la bolşevism a fost originea sa georgiană. Georgia era un teritoriu transcaucazian, cu o suprafaţă de vreo 70.000 de kilometri pătraţi, foarte diferit de Rusia şi despărţit de aceasta de un lanţ de munţi foarte înalţi. Era o ţară însorită, o ţară a strugurilor, a vinului şi a măslinilor,

unde clima avea din când în când accente subtropicale. Spre deosebire de Rusia, Georgia aparţinuse Imperiului Roman încă din secolul I î.Hr. Fusese creştinată în ultima parte a secolul IV p. Chr., cu mult înainte de Rusia; făcuse parte din Imperiul Bizantin, şi apoi din Imperiul Otoman. Nu a avut nimic de-a face cu Rusia până la începutul secolului XIX, iar ocuparea Georgiei de către ruşi fusese încheiată cu numai câţiva ani înainte de naşterea lui Soso.

Guvernul ţarist îi persecuta pe naţionaliştii georgieni şi îi numea „bandiţi" Tânărul Stalin şi-a concentrat ura asupra ţarului şi a poliţiei lui secrete, Ohrana. Nu pentru c-ar fi fost el naţionalist georgian. Învăţătura marxistă îl ţinea departe de aşa ceva. Se ştie însă că social-democraţii mai violenţi erau recrutaţi cu precădere din rândul minorităţilor persecutate: evrei, polonezi, armeni, georgieni şi alte grupuri distincte, toţi aceştia reprezentând partea preponderentă a bolşevicilor. Cei mai mulţi dintre ei îşi schimbau numele ca să-şi ascundă oriy y ginea etnică şi îşi alegeau nume cu sonoritate rusă sau care sugerau severitate ori cruzime. Acelaşi lucru îl făceau şi bolşevicii ruşi. De pildă, Skriabin şi-a schimbat numele în Molotov, adică „Ciocan" La începutul carierei sale de bolşevic, Soso şi-a spus la un moment dat Stalin, cuvânt care în limba rusă înseamnă oţel – lesne de pronunţat, de memorat şi de scandat în lozinci. Din 1913, folosirea acestui nume i-a intrat în obişnuinţă.

Stalin s-a întâlnit prima oară cu Lenin (născut Vladimir Ilici Ulianov) în 1905, la o conferinţă, la Sankt-Petersburg. Îi citise plin de admiraţie scrierile şi avea în minte imaginea unui om de o statură gigantică, o „acvilă de munte", cum era supranumit în propaganda bolşevică timpurie. „Imaginaţi-vă consternarea", scrie Stalin, „când am dat cu ochii de un bărbat ca toţi alţii, de înălţime submedie, asemenea oricărui om obişnuit" Se înţelegeau destul de bine. Cu toate că n-au fost niciodată prieteni, Lenin, care la vremea aceea devenise conducătorul

facţiunii bolşevice, a văzut în Stalin un om folositor partidului, pentru că şi-a dat seama de admirabila şi profunda lui înclinaţie spre violenţă. Lenin i-a dat sarcina să strângă fonduri pentru partid din jafurile comise asupra oficiilor poştale şi a băncilor. Stalin a recrutat de îndată o bandă >

de spărgători înarmaţi, dar şi câteva fete care au consimţit să aibă rol de momeală şi paravan. În ziua de 13 iunie 1907, Stalin a condus cea mai mare operaţiune de până atunci, o ambuscadă în care a fost prins un transport de numerar, echivalentul a 25.000 de lire sterline, în bancnote cu valori nominale mari, destinate principalei bănci din Tbilisi. Banii, transportaţi în două furgoane, erau păziţi de o escortă de cazaci. Operaţia a fost plănuită şi dirijată de Stalin, dar atacul propriu-zis a fost condus de prietenul lui, Simon TerPetrosian, o matahală de armean, pe care Stalin îl cunoscuse drept Kamo. În ambuscada din piaţa principală din Tbilisi au participat douăzeci de tâlhari înarmaţi; sub furgoane au fost aruncate opt grenade de mână, aduse clandestin în piaţă de două fete. Mulţi cazaci şi trecători şi-au pierdut viaţa, iar atacul a ajuns în atenţia presei nu doar în Rusia, ci şi în străinătate. Bancnotele furate au fost distribuite rapid în reţeaua bolşevică, unele au fost trimise unde se găsea Lenin, apoi în Finlanda.

Stalin şi-a început activitatea bolşevică după ce fusese exmatriculat de la seminar în 1899. Lucra la o staţie meteorologică şi într-o băcănie, însă cea mai mare parte a timpului şi-o petrecea organizând jafuri mărunte. A fost probabil cel mai eficient şi mai sigur colector de fonduri pentru Lenin. În 1905 s-a căsătorit cu prima soţie, Ecaterina Svanidze, croitoreasă, o frumuseţe de femeie. Era credincioasă şi l-a obligat pe Stalin să se cunune în biserică, lucru ţinut ascuns de camarazii săi revoluţionari. În 1907 li s-a născut primul copil, Iakov, care în 1940 a fost mobilizat în armata sovietică, iar în 1941 a fost capturat de nemţi. A murit într-un lagăr de prizonieri de război. (Stalin a refuzat să negocieze răscumpărarea lui.)

Destul de îndrăgostit de Katō – cum îi spunea soţiei –

ca să accepte o căsătorie religioasă, Stalin nu a vrut să renunţe însă la viaţa politică şi la activităţile lui riscante şi ilegale, în special la spargerile de bănci; era mai tot timpul plecat de acasă. Katō s-a îmbolnăvit de tifos şi, după multă suferinţă, a murit în ziua de 22 noiembrie 1907. Stalin a fost nimicit de moartea soţiei, dar s-a consolat destul de repede cu alte femei. Avusese parte de o căsătorie tipic bolşevică. La fel a fost şi căsătoria lui Troţki: şi-a lăsat nevasta şi cele două fiice în plata domnului. Unii bolşevici, printre care Molotov şi Lenin, s-au însurat cu activiste care au avut parte de o carieră politică de succes, însă nu lipsită de riscuri. (Polina Molotov a fost încarcerată pe baza unui mandat de arestare semnat de propriul soţ, sub privirea atentă a lui Stalin.) Stalin le antipatiza pe soţiile colegilor de partid şi a dispus uciderea a cel puţin patru dintre ele. A doua lui soţie, Nadia, a făcut şi ea carieră în cadrul partidului, dar i-a fost cu neputinţă să suporte ororile puse la cale de Stalin ca şef al unui regim care îi omora în mod sistematic pe membrii opoziţiei. S-a împuşcat în 1932, după ce i-a dăruit doi copii lui Stalin: Vasili, căruia alcoolismul i-a luat viaţa în 1962, şi Svedana, care a supravieţuit, a apucat să-şi scrie memoriile, povestind împrejurările periculoase ale fugii sale din Uniunea Sovietică pentru a se stabili în Occident. Svetlana a murit în noiembrie 2011.

În ultimii ani ai Imperiului Ţarist, cariera lui Stalin a fost presărată de numeroase incidente. Informaţiile diferă de la o sursă la alta, dar se ştie că a petrecut un timp la Baku, centru petrolier prosper de la Marea Caspică. A participat la conferinţele social-democraţilor ţinute în Finlanda, Suedia şi Anglia. A scris, sub îndrumarea lui Lenin, diverse materiale, printre care şi un articol despre marxism şi „chestiunea naţională”, problemă care, din punct de vedere intelectual, a fost de un interes aparte multă vreme şi care din punct de vedere emoţional l-a dominat până în ultima clipă a vieţii. Punctul său de vedere în problema naţională era o combinaţie de inevitabil conformism internaţionalist şi toleranţă multietnică, pe de

o parte, cu o ură neîmpăcată faţă de unele naţionalităţi, pe de altă parte. Îi detesta pe armeni, iar de-a lungul timpului şi-a omorât şase dintre colegii săi armeni. (Nu se ştie ce l-a făcut să-l cruţe pe vechiul său camarad din biroul politic Artem Mikoian, cu toate că-şi bătea joc de accentul armenesc şi de manierismul lui în comportament şi-i punea pe unii actori să-l imite.) Era antisemit, dar nu la fel ca Hider. Adică nu-i făcea răspunzători pe evrei de toate conspiraţiile de pe lume sau de alte activităţi cvasioculte. Dar îi considera periculoşi, perfizi, mincinoşi şi corupţi. Ura lui instinctivă faţă de Troţki, pe care l-a dispreţuit de când l-a întâlnit prima oară, în 1904, era ura unui antisemit. (Stalin îi detesta mai ales pe evreii din Odessa, din rândul cărora făcea parte şi Troţki.) în scrierile sale despre naţionalităţi face 154 de referiri la evrei, toate ostile sau negative. Evreii erau, printre altele, „mercenari”, „necinstiţi”, „interesaţi”, „obtuzi”, „ostili Rusiei”. Îi displăceau micile grupuri etnice care trăiau în Rusia ţaristă şi a deportat periodic comunităţi ale acestora în Siberia. S-a folosit de invazia naziştilor din iunie 1941 pentru a ordona deportări în masă, care au dus la suferinţe înspăimântătoare. Îi ura în mod deosebit pe polonezi, chiar mai mult decât pe evrei. Avea convingerea că sunt duşmanii de moarte, ireconciliabili, ai Rusiei şi ar fi exterminat cu plăcere întreaga naţiune poloneză, împărtăşind astfel şi punctul de vedere al lui Hitler.

În ultimii ani ai ţarismului, Stalin şi-a petrecut mult timp fugind şi ascunzându-se de Ohrana, sau în arest, la interogatorii, întemniţat ori în detenţie preventivă în Siberia, de unde tot evada. Din câte ştim, a fost arestat de cel puţin şapte ori, iar de cinci ori a fost condamnat la detenţie preventivă. A stat cu totul cinci ani şi jumătate în Siberia, în Kostino, Kureika, Acinsk, precum şi în alte locuri. Acolo nu se găseau lagăre de concentrare, ci nişte clădiri situate în sate îndepărtate, destinate celor cărora li se stabilise domiciliul forţat sau fuseseră deportaţi. Nu era greu să evadezi, aşa că Stalin n-a rămas niciodată în locurile acelea prea mult timp. Ohrana îl ştia că pe un cal

breaz şi s-au păstrat multe dintre fotografiile făcute de poliţie cu ocazia arestărilor – bust sau în picioare.

E uimitor cât de incapabilă era poliţia ţaristă când avea de-a face cu duşmanii consacraţi şi brutali ai regimului, aşa cum era Stalin. Însă trebuie să ţinem seama de faptul că Stalin întreţinea uneori relaţii apropiate cu unii ofiţeri superiori ai Ohranei şi, după cum reiese din arhive, Stalin era informatorul lor. (Cele mai multe dosare au dispărut în timpul revoluţiei din 1917, când arhivele poliţiei secrete au fost jefuite şi arse, dar câteva s-au păstrat.) După câte se ştie, Stalin n-a fost niciodată agent permanent al poliţiei, dar din când în când era remunerat şi serviciile lui erau îndeajuns de apreciate pentru ca tratamentul ce i se aplică în urma unei arestări să fie ceva mai blând. Îi turna cu precădere pe menşevici, dar îi denunţa şi pe duşmanii personali.

Activitatea sa de revoluţionar de profesie pe care a desfăşurat-o timp de optsprezece ani i-a conturat definitiv caracterul. Nu a fost implicat doar în jafuri armate ce se soldau cu omoruri, ci şi în şantajarea colegilor săi, în săvârşirea unor falsuri şi în nesfârşite intrigi. Învăţăturile creştine pe care le deprinsese de la mama sa au fost cu totul şterse şi înlocuite cu

y un secularism aspru şi imoral, care punea „cauza” mai presus de orice morală şi justifica orice crimă comisă în numele „principiilor revoluţionare” Tot în această perioadă a început să folosească limbajul dublu. Jaful armat comis împotriva unei bănci îl numea „expropriere” Uciderea „duşmanilor de clasă” devenea „acţiune directă” sau „acţiune de prim ordin” Expresia „măsuri extreme” se putea referi la orice, inclusiv la tortură. Aceia au fost anii în care învăţătura marxist-leninistă a prins rădăcini în mintea lui Stalin. Îl admira pe Lenin, până la un punct, şi îi cunoştea bine scrierile. Prefera probabil scrierile lui Lenin decât pe cele al lui Marx, al cărui *Das Kapital* nu l-a citit niciodată în întregime. (Dar cine l-a citit în afară de Isaac Deutscher?) În Lenin vedea „conducătorul obligatoriu”, cel a cărui viaţă trebuie ocrotită cu orice preţ. Totuşi, stima pe

care i-o purta lui Lenin era justificată. Lenin era de obârşie nobilă şi a trăit ca rentier până când fratele lui mai mare a fost executat. Faptul că Lenin avea sânge evreiesc, precum şi strămoşi calmuci[2] şi suedezi i-a trezit suspiciunea lui Stalin. L-a ajutat de multe ori când se ascundea de poliţie. Odată, vrând să-l scape pe Lenin dintr-o primejdie, Stalin l-a convins să-şi radă barba. S-a păstrat o fotografie în care Lenin apare fără barbă şi este de nerecunoscut.

La rândul lui, Stalin era un maestru al deghizării, la care recurgea adesea, dar mustaţa nu şi-a ras-o niciodată. A lăsat-o să-i crească în 1900 şi a păstrat-o până la moarte. Era convins că mustaţa îl face atrăgător în ochii femeilor. În deceniul premergător Primului Război Mondial, a avut multe aventuri amoroase. îmbina săvârşirea unor fărădelegi, preocupările intelectuale şi elaborarea unor articole teoretice emfatice cu activităţile specifice unei cariere de Romeo. Unele dintre femeile de a căror companie s-a bucurat au putut fi identificate. Una era o şcolăriţă de treisprezece ani. Având în vedere că nu folosea mijloace contraceptive şi tot timpul domniei sale a interzis vânzarea acestor produse (dar avorturile erau legale), e posibil să fi avut copii. În anii 1920 şi 1930, au apărut din senin diverse persoane, bărbaţi şi femei, care pretindeau că Stalin le era tată. Dar în niciunul dintre cazuri nu i se poate dovedi cu certitudine paternitatea. Stalin n-a acordat nicio atenţie acestor pretendenţi, care îşi asumau un risc foarte mare dacă insistau. Copiii nelegitimi care revendicau privilegii puteau foarte bine să ajungă în gulag, dacă scăpau de execuţie.

Ceea ce niciunul dintre aceşti copii nu putea spera să primească de la Stalin era afecţiunea lui. De ea n-au avut parte nici cei doi fii legitimi, iar dragostea pe care o nutrea faţă de fiica sa, deşi sinceră, când era, când nu era. Există nenumărate dovezi că Stalin putea fi fermecător dacă voia. Era tot timpul pus pe glume. Era un bun imitator. Îi plăcea să imite dansurile de război ale „pieilor-roşii”, despre care aflase din *Ultimul mohican*, una dintre cărţile lui preferate.

2 Populaţie mongolă stabilită în partea europeană a Rusiei (n. t.).

Scotea un strigăt de luptă nemaipomenit, care îţi îngheţa sângele în vine. Cânta frumos: vechi cântece georgiene, fragmente de litanie, bucăţi simple de cânt gregorian, arii de operă. Continua să scrie poezii. Membrii mişcării revoluţionare îl considerau un tip exotic, cu atât mai fascinant cu cât îl ştiau un bandit nemilos, bănuit şi de crimă. Din când în când, şi Lenin îşi exprima părerea despre principalul său colector de fonduri. Spunea că e „frivol", „iresponsabil", că „prea îi plăceau remarcile satirice şi glumele proaste". În alte împrejurări îl considera „prea crud". (Lenin îşi impusese şi reuşise să se poarte foarte sobru, renunţase şi la şah, fiindcă, spunea el, „îi mănâncă timpul" şi îl îndepărtează de treburile politice.) Mai târziu, mult mai târziu, când era un pic ameţit – nu era mai niciodată beat –, Stalin l-a acuzat pe Lenin că-i seducea secretarele. Dar fără să dovedească asta vreodată. Apoi, tot el a condamnat flirtul în rândurile elitei, considerându-l „un act de promiscuitate", „semn al decadenţei", incluzându-l astfel în categoria „crimelor sociale" şi plasându-l adesea pe lista capetelor de acuzare a vreun unui proeminent coleg de partid pe care hotărâse să-l distrugă. Se pare însă că, după ce a doua sa soţie s-a sinucis în 1932, Stalin îşi pierduse puternicul apetitul sexual din tinereţe, şi e foarte puţin probabil că a mai întreţinut relaţii sexuale de la jumătatea anilor '30 încolo. Asta l-a făcut tot mai critic faţă de colegii care încă mai cedau unor astfel de plăceri, care riscau să fie acuzaţi că duc o viaţă de boemi, că au un comportament „mic-burghez" şi că desfăşoară activităţi incompatibile cu munca de partid.

Până una-alta, la 36 de ani, cât împlinise în 1914, când a izbucnit Primul Război Mondial, Stalin era un personaj mai atrăgător şi mai interesant decât monstrul în care s-a transformat odată ajuns la putere. Dădea dovadă de un intelect impresionant, de o energie fără margini şi de imaginaţie, avea o mulţime de talente şi era animat de un entuziasm»

pe care singur îl ţinea impunându-şi un control de

fier. Era uman. Lupii din Siberia îl îngrozeau, mai ales când umblau în haite. Îi era frică de păienjeni, şi pisicile, şi aricii îi displăceau şi n-avea încredere ei. A avut cel puţin patru câini, iar dintre aceştia pe căţeluşa Tişka, o corcitură micuţă, o adora. Îi plăceau şoarecii, pe care uneori îi şi hrănea. Era mort după caramele şi ceda acestei pofte neglijându-şi serios dinţii. Avea uneori dureri foarte mari, iar pe la patruzeci şi ceva de ani şi i-a scos pe toţi. Îi plăcea să mănânce tocană de iepure, heringi, brânză de capră şi dulceaţă de căpşuni. îmbrăcămintea nu-l interesa câtuşi de puţin, dar îi plăcea să arate îngrijit, să poarte haine care să-i ţină cald, iar vara purta adesea tunici albe. Înota extrem de bine. Îi plăceau vinurile slabe georgiene, dar era foarte atent cu băutura. Avea un caracter foarte suspicios, rudă cu paranoia, trăsătură ce i s-a accentuat odată cu vârsta. Nu uita niciodată o lovitură, o insultă, o jignire sau o nedreptate, iar resentimentul stârnit din această cauză putea dăinui decenii la rând, până ce i se ivea ocazia să reacţioneze, de obicei săvârşind un omor. Avea un anume simţ al umorului, care cu timpul a devenit tot mai morbid, şi râdea mult şi zgomotos, mai ales când (iar asta mai spre sfârşitul vieţii) îşi privea, nepăsător, un coleg îndreptându-se către spânzurătoare. Banii nu îl interesau, şi nici confortul obişnuit al vieţii. Prefera să doarmă pe un divan, decât într-un pat.

Nu poseda multe lucruri, deşi avea multe reşedinţe: apartamente în Kremlin şi în alte zone din Moscova, câteva *dacecP* în afara Moscovei şi la tară, şi vile pe malul mării, în sudul ţării. Erau bine mo[3]

bilate şi întreţinute de personal de serviciu angajat permanent. Avea o bibliotecă de douăzeci de mii de volume, dar nimeni nu l-a văzut vreodată citind. Mergea adesea la spectacole de operă şi balet, la teatru şi la cinematograf. Asculta multă muzică la patefon. Îi plăcea *Simfonia nr. 6* de Ceaikovski, unele compoziţii de Borodin şi Rimski-Korsakov, şi aproape tot de Glinka. Nu era amator de Mozart, a văzut *Figaro* numai o dată şi i s-a

3 Casă de vacanţă (rus.) (n. t.).

părut plicticos, în schimb îi plăcea mult *Concertul nr*. 23, pe care-l asculta la patefon.

Stalin primea multă lume în audienţă, dar pe la începutul anilor 1930 a devenit dependent de telefon şi comunica tot mai mult aşa. Era convins

că nemţii erau maeştri în telecomunicaţii şi în 1932 i-a cerut unui expert german să-i instaleze o reţea telefonică personală, care făcea legătura între toate reşedinţele sale, sediile organelor de partid şi de stat şi domiciliile principalilor săi colaboratori de la nivel înalt. Una dintre metodele pe care le folosea pentru a stârni frica era aceea de a telefona oricui, oricât de important sau de neimportant ar fi fost mesajul, oriunde s-ar fi aflat cei cu care avea treabă, la orice oră din zi sau noapte. Prin anii ’30 a aflat că la sediul din Downing Street nr. 10 al prim-ministrului britanic exista un sistem de linii telefonice care făcea aproape instantaneu legătura cu oricine de pe glob, aşa ca a cerut propriului personal de telecomunicaţii să se pună la curent cu metodele britanice.

Telefonul îl mai folosea ca să-şi arate interesul pentru evenimentele culturale; le telefona adesea compozitorilor sovietici, de exemplu lui Şostakovici. De obicei, îl suna mai întâi pe factotumul Aleksandr Poskrebîşev, ca acesta să prevină persoana în cauză că va urma o convorbire cu Stalin, dar uneori telefona chiar el. E celebru episodul în care l-a sunat pe Boris Pasternak ca să justifice arestarea poetului Osip Mandelstam, deşi chiar el susţinea că era „o ruşine” că poetul fusese ridicat fără ordin de arestare. Rareori Stalin telefona fără să apeleze mai întâi la un operator. Probabil că era singura persoană din întreg imperiul sovietic care poseda o carte de telefoane completă: figurau acolo mii de numere secrete folosite de poliţia politică, precum şi toate numerele private ale aristocraţiei de birocraţi sovietici – mai precis *nomenklatura*. Stalin era foarte conştient de puterea de care dispune într-o dictatură totalitară cineva care are acces la astfel de numere secrete, iar el se folosea de

această putere în mod constant, mai ales cu ocazia marilor epurări, sau când l-a dat jos pe şeful poliţiei secrete. Ar fi o exagerare să afirmăm că Stalin a condus statul de la telefon, însă telefonul a fost probabil cea mai importantă armă din arsenalul lui de mijloace de control. Nu trebuia decât să formeze un număr de şase cifre pe o linie anume, care ocolea toate reţelele poliţiei secrete, şi să-i alerteze pe cei peste o mie de membri înarmaţi ai forţelor de protecţie personală. Stalin îşi supraveghea până în cel mai mic amănunt garda personală şi, cu toate că nimeni nu ştia cum funcţionează aceasta, orice atentat premeditat contra lui Stalin era aproape sigur zadarnic. De altfel, nici nu a existat vreodată unul.

Una dintre primejdiile la care erai expus ca membru al elitei din conducerea URSS era să fii invitat de Stalin la vreo cină de-a lui. Acestea aveau loc de două sau trei ori pe săptămână, uneori chiar mai des, în apartamentele din Kremlin, la reşedinţele sau la casele de vacanţă din apropierea Moscovei sau în alte părţi unde se putea ajunge uşor cu maşina. Puteau începe la orice oră după cinci după-amiaza şi uneori ţineau până pe la patru dimineaţa, când Stalin se retrăgea într-o altă cameră, ca să se culce pe o canapea.

Mâncarea era variată: o duzină de feluri de peşte afumat, marinat sau rece, mai multe sortimente de caviar, purcel de lapte, şase sau şapte feluri de cârnaţi, şuncă fiartă, afumată sau prăjită, fripturi calde, friptură rece de vacă, carne de oaie. O mulţime de fructe şi de obicei vreo zece specialităţi de îngheţată, inclusiv una foarte apreciată la Kremlin, un desert cu cremă caramel, care în Marea Britanie se numeşte budincă de pâine. Se servea vodcă de toate felurile, dar, pe măsură ce înainta în vârstă, Stalin nu prea mai bea, sau se mulţumea cu vinul său slab georgian. Coniac nu consuma niciodată, dar îi îndemna pe ceilalţi să bea. Toasturile puteau începe în orice moment al cinei şi continuau toată noaptea. Stalin avea mereu sticlele lui, de cele mai multe umplute cu apă chioară sau cu suc de lămâie.

Pe lista de invitaţi erau şi demnitari aflaţi în vizită la Moscova, activişti de partid moscoviţi de rangul doi, şefi de prin ministere şi diplomaţi. În ultimii ani, unii inşi erau erau permanent invitaţi, iar printre ei se numărau Kaganovici, Molotov, Mikoian, Beria, Hruşciov şi, în fine, Bulganin. Cu toţii trebuiau să vină cu câte o glumă pe lângă cele ale lui Stalin: Mikoian spunea bancuri cu cămătari armeni; bancurile lui Kaganovici erau cu antisemiţi (după Holocaust, Stalin îi zicea „evadatul din cuptor”); pe Hruşciov îl punea să execute dansuri ucrainene. Lui Bulganin îi spunea: „Barba ta mi-aduce aminte de Troţki”. Cu toate că, în anumite privinţe, atmosfera acestor cine era cumva asemănătoare cu cea de la curtea unui potentat oriental, unde nimeni nu era relaxat, în alte privinţe, putea fi grosolană şi necontrolată. Dacă se întâmpla ca obişnuiţii casei să nu fie invitaţi, ei veneau oricum. Dar mai întâi trebuiau să afle când şi unde va avea loc cina. Personalul lui Stalin putea fi linguşit şi lăsa să-i scape unele informaţii. Molotov şi Mikoian veneau întotdeauna; era imposibil să nu se numere printre invitaţi.

Activitatea preferată a lui Stalin era munca. Stătea ore întregi la birou, parcurgând teancuri de documente. Îl plăcea să cerceteze cu atenţie listele cu nume de persoane şi să decidă care dintre ele e de încredere şi care nu e. Pe unii îi însemna cu un creion roşu. Ocupaţia asta era o vocaţie compatibilă cu temperamentul lui – şi avea, indiscutabil, talentul necesar.

II

DE LA SECRETAR GENERAL LATIRAN

Când a izbucnit Primul Război Mondial, Stalin a reuşit să evite recrutarea, dar pe urmă a fost condamnat la patru ani de exil în Siberia. În februarie 1917, autorităţile militare au pus mâna pe el şi l-au supus unui examen medical. Rezultatul n-a fost satisfăcător, iar Stalin a scăpat de serviciul militar din pricina beteşugului de la braţul stâng. Deşi atunci verdictul îi convenea, i-a fost teribil de ruşine că fost respins la vizita medicală, cu atât mai mult în al Doilea Război Mondial, când şi-a acordat gradul de

generalisim şi şi-a arogat funcţia de comandat suprem al forţelor armate sovietice. Oricine aducea vorba de reformarea sa ca recrut se expunea unui pericol enorm.

După prăbuşirea regimului ţarist, la începutul anului 1917 (ţarul Nicolae II a abdicat pe 2 martie), toţi deportaţii pe motive politice au fost amnistiaţi, aşa că Stalin s-a întors la Sankt-Petersburg după o călătorie de patru zile cu trenul. Avea cu el un mic geamantan şi o maşină de scris; mai tot timpul anului a redactat articole şi a asigurat apariţia ziarului *Pravda*[4], publicaţia oficială a bolşevicilor. Lenin se afla în Elveţia, dar Ludendorff, comandantul suprem al armatei germane, i-a permis să se întoarcă în Rusia, cu condiţia să nu ia legătura cu sindicaliştii germani. A călătorit într-un vagon sigilat şi a ajuns în Rusia pe 8 aprilie 1917. După aceea, Stalin a trebuit să aibă grijă ca Lenin, pe care-l considera drept conducătorul indispensabil, să nu cadă în mâinile lui Aleksandr Kerenski, şeful guvernului provizoriu. Lenin şi-a petrecut mai tot restul anului în clandestinitate. Însă în octombrie, când guvernul era în pericol iminent să se prăbuşească, Lenin a luat decizia declanşării unei revoluţii. Sub conducerea lui Troţki, mâna dreaptă a lui Lenin în materie de folosire a forţei, revoluţionarii înarmaţi au ocupat podurile, oficiile poştale, gările şi alte puncte strategice. Rezistenţa a fost slabă, cu excepţia celei de la Palatul de Iarnă, sediul guvernului provizoriu, care a fost însă repede înfrântă. Era 26 octombrie 1917.

Rolul lui Stalin la Revoluţia din Octombrie a fost nesemnificativ, iar articolele sale din *Pravda* despre evenimentele premergătoare revoluţiei s-au dovedit surprinzător de neconcludente. Era membru al

Comitetului Central şi unul dintre cei cinci membri care îi reprezentau pe bolşevici în Comitetul Militar Revoluţionar, dar a refuzat orice post de conducere. (Mai târziu, Troţki a spus zeflemitor: „Cu cât era mai mare vâltoarea evenimentelor, cu atât era mai mic locul ocupat de Stalin”. Şi a adăugat: „Nu c-ar fi fost vreun laş. Nu

4 „Adevărul“ {rus.) (n. t.).

există nicio bază concretă ca să-l acuzăm de laşitate. În momentele cruciale, conspiratorul precaut prefera să stea în expectativă”.) Articolul cel mai energic pe care l-a scris Stalin pentru *Pravda* în acea perioadă a fost un atac feroce la adresa lui Maxim Gorki, pe care avea să-l proslăvească mai târziu ca idol al literaturii sovietice, o efuziune amară regretată ulterior, de care nu aveai voie să aminteşti dacă doreai să rămâi

În viaţă. Dar, cu siguranţă, Stalin a luat parte la asaltul final al Palatului de Iarnă, deoarece există dovezi că „nu şi-a dat jos de pe el hainele cinci zile după aceea”; s-a păstrat şi o vinietă în care, murdar şi cu părul vâlvoi, le anunţă triumfător prietenilor săi căderea palatului.

De îndată ce i-a ajuns la urechi vestea, Lenin n-a mai avut motiv să se deghizeze; şi-a scos peruca, şi-a şters fardul şi s-a instalat într-un birou de la Institutul Smolnîi – fostă şcoală de fete –, pe care l-a declarat sediu al conducerii guvernului. Iniţial era format din cincisprezece membri reuniţi în jurul aceleiaşi mese. Una dintre primele propunerei făcute de Troţki şi de Kamenev a fost abolirea pedepsei capitale în cadrul armatei. Conform unui raport semnat mai târziu de Stalin, Lenin s-a opus, spunând: „E un nonsens. O revoluţie nu poate reuşi fără să omori oameni. De preferinţă prin împuşcare, pentru că e mai rapid”. Când s-a citit lista posturilor din guvern, al cincilea, cel de „Comisar al naţionalităţilor”, era ocupat de I.V. Djugaşvili-Stalin. Era un post nou înfiinţat, ceea ce însemna că Stalin nu moştenea o echipă de slujbaşi civili, spre deosebire de toţi ceilalţi comisari, care s-au confruntat imediat cu o grevă a funcţionarilor. Stalin nu avea la dispoziţie decât o secretară şi un telefon, dar s-a pus imediat pe treabă şi a început să ia decizii. A acordat imediat tuturor naţionalităţilor dreptul la autodeterminare, iar finlandezii sau şi folosit de el. Stalin a plecat la Helsinki şi a anunţat formarea noului stat (decizie ale cărei efecte a încercat să le anuleze peste douăzeci de ani, după semnarea pactului sovieto-nazist, dar Finlanda i-a rezistat

cu succes, cu imense pierderi de vieţi omeneşti de ambele părţi). A reuşit totuşi să respingă cererea de independenţă a ucrainenilor, fiindcă o considera inacceptabilă din punct de vedere politic şi dezastruoasă din punct de vedere economic, având în vedere că Rusiei i s-ar fi putut tăia aprovizionarea cu alimente.

Lenin l-a aplaudat atunci pe Stalin. Îl considera de încredere, folositor, un „om de acţiune", şi nu un „băutor de ceai". Altcineva din Comitetul Central s-a exprimat astfel: „Pe tovarăşul Stalin îl cunoştea numai un grup restrâns de persoane, colaboratorii lui clandestini. Aceştia ştiau că Stalin era capabil de fapte concrete, nu doar de sporovăieli zgomotoase şi goale, ca alţii".

Dar răsturnarea lui Kerenski şi preluarea puterii era partea uşoară a lucrurilor. Ar putea să pară ciudat, dar Lenin nu avea un plan precis cu privire la întrebuinţarea puterii pe care tocmai pusese mâna. Acţiunile lui erau determinate de ceea ce se dovedea necesar, văzând că ţara era în pragul războiului civil. Ca primă măsură, a pus sub control presa, dând o lege proiectată probabil de Stalin. Lenin, Troţki şi Stalin aveau răspunderea tuturor forţelor armate şi alcătuiau troica din fruntea guvernului. Troţki a fost trimis la Brest-Litovsk să încheie pacea cu nemţii; Lenin şi Stalin au redactat instrucţiunile. Troţki organizase formaţiuni armate în Petrogradul sovietic, iar Stalin preluase comanda lor, ca să pună la adăpost capitala. Se dădeau zilnic dispoziţii cu putere de lege. Romancierul Ilia Ehrenburg a povestit mai târziu că „în fiecare zi, în zori, locuitorii Petrogradului studiau noile dispoziţii lipite pe faţadele clădirilor, încă ude şi mototolite, cu privire la ce era interzis şi la ce era încă permis". Au fost aleşi prin vot comisarii-şefi însărcinaţi cu organizarea comerţului şi a industriei, controlul locuinţelor şi al serviciilor publice: bolşevicii întocmeau listele de candidaţi, iar cetăţenii „puneau ştampila" pentru a le încuviinţa. Mai târziu, Boris Pasternak îi descria astfel pe aceşti comisari împuterniciţi: „Bărbaţi cu scurte din piele neagră, care aveau putere nelimitată şi voinţă de fier, erau înarmaţi cu mijloace de

intimidare şi revolvere şi umblau neraşi şi nedormiţi. >» >

Îi cunoşteau bine pe cei din pătura burgheziei înfricoşate, care deţineau obligaţiuni de stat ieftine, şi li se adresau fără pic de milă şi cu un rânjet mefistofelic, ca unor borfaşi prinşi cu mâţa-n sac. Reorganizau tot, şi erau cu toţii bolşevizaţi".

În răstimp de numai două luni, în noiembrie şi decembrie, bolşevicii au pus mâna pe toate şcolile şi fabricile, băncile au fost naţionalizate, toate activităţile au fost subordonate controlului „clasei muncitoare" şi toate articolele de lux au fost interzise: de pildă, hainele de blană au fost confiscate. Gradele din armată au fost desfiinţate, iar structura de comandă a fost înlocuită cu cadre sovietice. Stalin se afla în centrul acestor evenimente; atmosfera de la Institutul Smolnîi semăna cu cea a activităţilor

lui din perioada antebelică, când punea la cale spargeri de bănci. Mulţi dintre gangsterii cu scurte de piele erau dezertori sau cazaci. Un martor ocular anonim scria: „Smolnîi era ticsit de mantale căzăceşti, căciuli de blană, scurte de piele, galoane, pumnale, mustăţi negre, lucioase, priviri uluite, ochi de crustaceu şi miros de cal. Aceasta era elita, crema, condusă de ofiţeri autohtoni, cu toţii cam cinci sute de oameni. Ţinându-şi şepcile în mână, îşi arătau loialitatea fată de revoluţie".

Dacă Stalin se potrivea de minune în această galerie de escroci, Lenin nu părea a fi deloc în largul lui printre pungaşi. Pe John Reed, autorul american al cărţii *Zece zile care au zguduit lumea*, l-a izbit faptul că Lenin, „conducător doar în virtutea calităţilor lui intelectuale, era incolor, lipsit de simţul umorului, intransigent şi absent". Era „scund, îndesat, avea capul mare, bine înfipt între umeri, era chel şi avea ochi mici, bulbucaţi, nas cârn, gura mare, o înfăţişare bizară pentru un lider popular" Dar Stalin a intuit aproape de la prima lor întâlnire că Lenin avea ceea ce el numea „o combinaţie puternică de

perspicacitate teoretică şi talent practic” În revoluţia pe care a pus-o la cale, teroarea a fost instaurată nu ca în Revoluţia Franceză, ci aproape imediat. A fost cu totul şi cu totul creaţia lui Lenin, ajutat într-o oarecare măsură de Troţki, iar Stalin a avut foarte puţin de-a face cu ea, cu toate că mai târziu s-a folosit la maximum de metodele şi de slujitorii terorii. Nu mai târziu de 1901, Lenin a stabilit legea: „În principiu, noi n-am renunţat niciodată la teroare şi nu putem renunţa la ea”. Din acest punct de vedere, cei care au încercat să găsească deosebirea dintre Lenin şi Stalin au dat greş. Teroarea stalinistă a fost pur şi simplu o extindere şi o amplificare ale terorii iniţiate de Lenin, care a a fost declanşată în primele zile ale revoluţiei: Lenin a ordonat execuţiile încă din decembrie 1917, iar vocabularul său era împânzit de expresii ca „împuşcaţi-i”, „pluton de execuţie”, „la zid cu ei”, „lichidati-i”. Poliţia secretă a fost înfiinţată încă din 26» >

octombrie, chiar ziua în care a căzut Palatul de Iarnă; s-a format imediat un subcomitet care să răspundă de securitate, însărcinat să „contracareze activităţile antirevoluţionare”. Constituirea poliţiei secrete a fost adusă la cunoştinţa publicului prin decretul din 12 noiembrie 1917, când o secţie specială, împuternicită să-i „examineze pe suspecţi”, a fost pusă sub conducerea unui polonez fanatic pe nume Felix Dzerjinski, care şi-a câştigat simpatia lui Lenin datorită modului nemilos în care comanda sistemul de pază de la Smolnîi. Dzerjinski a declanşat teroarea poliţienească pe 29 octombrie, când el însuşi a împuşcat doi bărbaţi pe care îi considera contrarevoluţionari. Despre el Stalin spunea uneori: „Felix era fericit numai când ţinea în mână o armă fumegândă”.

În ziua de 7 decembrie, poliţia secretă a căpătat un statut legal, devenind Comisia Extraordinară pentru întreaga Rusie, sau Ceka, deşi existenţa ei nu a fost făcută publică decât un deceniu mai târziu, din ordinul lui Stalin. Poliţia secretă a tarului nu

— >

măra cincisprezece mii de ofiţeri; în 1920, Ceka avea

peste un sfert de milion de agenţi cu normă întreagă, plătiţi în consecinţă. Acestora li se adăuga mulţimea de informatori şi de angajaţi cu jumătate de normă, fiindcă fiecare soviet (consiliu local reprezentativ al muncitorilor şi ţăranilor) avea ordin să-şi creeze propriul organ de securitate, care să culeagă informaţii pentru Ceka. De la bun început, numărul celor ucişi a fost imens. Dacă pe timpul ţarilor aveau loc în medie şaptesprezece execuţii, în 1918, Ceka omora în medie o mie de oameni pe lună numai din motive politice. Mai există unele controverse privindu-l pe autorul ordinului de a se utiliza metoda preferată de executare a victimelor – un glonţ de pistol în ceafa –, dacă a fost Lenin sau Troţki. (Când ordinul era dat de Stalin, el cerea întotdeauna să se folosească un topor, după care trupul celui executat să fie strivit de un camion de mare tonaj.)

Unul dintre motivele pentru care Ceka omora aşa de mulţi „duşmani de clasă" era faptul că temniţele existente ajunseseră în foarte scurt timp supraaglomerate. Cu trei săptămâni înainte ca Palatul de Iarnă să fie luat cu asalt, Lenin vorbise despre „munca obligatorie" la care trebuiau supuşi cei bogaţi. În ianuarie 1918, Lenin a cerut „arestarea sabotorilor milionari, care călătoresc cu trenul la clasa întâi şi a doua. Propun condamnarea lor la şase luni de muncă silnică într-o mină". Lagărele de concentrare au fost menţionate pentru prima oară de Troţki în ziua de 4 iunie 1918, când a cerut ca un grup de prizonieri cehi recalcitranţi să fie plasaţi într-o închisoare în aer liber, numită *konţager*. După douăsprezece zile a folosit iar expresia „lagăr de concentrare", înţelegând prin asta un loc unde „burghezia rurală şi urbană putea fi organizată în batalioane mobilizate în spatele frontului, unde să fie pusă să facă muncile cele mai degradante (curăţenia în barăci, în lagăr sau pe străzi, săpatul tranşeelor etc.)". Lenin s-a folosit şi el de această sintagmă. A dat ordin ca „preoţii, chiaburii şi albgardiştii, precum şi indivizii care nu inspiră încredere să fie cu toţii închişi în lagăre de concentrare situate în afara oraşelor".

În vara lui 1918, în urma tratatului pe care Troţki îl încheiase cu germanii, au fost eliberaţi două milioane de prizonieri de război. Atunci, lagărele în care stătuseră prizonierii, multe aflate în inima Siberiei, au fost predate poliţiei secrete, Ceka. Acela a fost momentul care a marcat începutul „arhipelagului Gulag" descris de Soljeniţîn Şi tot atunci a dat Lenin un decret prin care Ceka era plasată în afara sistemului judiciar şi a tuturor normelor de drept, permiţându-i-se să aibă tribunale proprii secrete. Lenin a organizat şi aşa-numita Teroare Roşie din septembrie 1918, în urma unei tentative nereuşite de a-l asasina. Întregul aparat al tiraniei sovietice, aşa cum va funcţiona în următoarele trei sferturi de secol →

poliţia secretă, judecăţile sumare şi administrate în secret, închisorile şi lagărele de concentrare, asasinatele în masă –, exista încă de pe vremea când la putere era Lenin, mult înainte ca el să ajungă în mâinile lui Stalin.

În anii aceia Stalin devenea tot mai vizibil. El şi Troţki, comisarul de război şi creatorul Armatei Roşii, erau singurii dintre colegii lui Lenin care aveau voie să intre în biroul conducătorului fără să se anunţe. Amândoi făceau parte din Biroului Politic – Politburo, un organismul compus din cinci membri pe care tot Lenin îl crease cu scopul de a guverna. Pe Stalin îl considera omul cel mai de nădejde, capabil să rezolve orice problemă. Stalin a sprijinit din toată inima tratatul de pace pe care l-a semnat cu Germania, prin care au fost cedate cu nepăsare teritorii, dar care i-a permis Armatei Roşii să se concentreze asupra războiului civil. În martie 1918, Lenin s-a mutat la Kremlin, care a devenit sediul guvernului. E foarte posibil ca Lenin să fi luat hotărârea la sugestia lui Stalin, care a preferat întotdeauna Moscova, capitala istorică, şi care era încântat să locuiască în ceea ce numea el „căminul marelui ţar". (Ivan IV „cel Groaznic", care a executat patru mii de boieri, sau nobili, supunându-i adesea torturilor şi pe care îi spânzura chiar el personal, era deja unul dintre eroii preferaţi ai lui Stalin.)

Troţki comanda Armata Roşie dintr-un tren blin

dat, lucru pentru care Stalin îl invidia, iar cu fiecare săptămână care trecea avea tot mai puţină încredere în el şi îl ura tot mai mult. Îşi dădea seama că, dacă voia să-şi consolideze puterea, trebuia să se implice şi în acţiunile militare. În februarie 1918, Lenin i-a oferit această posibilitate numindu-l director general al sistemului de aprovizionare cu alimente în sudul Rusiei. De asemenea, i-a pus la dispoziţie un tren blindat şi patru sute de membri ai Gărzilor Roşii, efectiv pe care Stalin l-a suplimentat folosindu-se de contactele sale personale. A intuit că locul-cheie de unde putea controla sudul ţării era oraşul Ţariţîn, port fluvial de pe cursul inferior al Volgăi. Acolo s-a oprit cu trenul său pe 6 aprilie. Purta o tunică în stil militar fără însemne de grad, pantaloni groşi de postav albastru-închis şi cizme, în următorii douăzeci de ani nu şi-a schimbat prea mult vestimentaţia asta, care avea o tentă militară, dar nu era nici militaristă, nici extravagantă.

Lenin i-a trimis o telegramă prin care îi cerea să fie „neîndurător, crud şi intransigent cu contrarevoluţionarii, cu albii şi trădătorii”. La sfârşitul primei săptămâni, Stalin a dat ordin să fie împuşcaţi peste douăzeci de oameni, iar apoi a trimis un pluton de cekişti să cureţe fără milă unităţile din spatele frontului. A recrutat doi ofiţeri de cavalerie y ţanţoşi, Kliment Vorosilov şi Semion Budionnîi, 7 7

care au primit mai târziu gradul de mareşal. Erau amândoi la fel de nemiloşi ca Stalin, şi-l încurajau să omoare şi duşmani, şi camarazi. Până la urmă, Stalin s-a descotorosit de ei – prieteniile lui nu erau de lungă durată –, dar, în mod surprinzător, le-a cruţat viaţa. Însă în 1918 i-au fost de un imens ajutor, în special când a trebuit să se ocupe de luptătorii din Armata Roşie a lui Troţki, care rătăceau prin districtul lui. Spre deosebire de Stalin, care, pe cât posibil, n-ar fi încredinţat o muncă de răspundere unor ofiţeri ţarişti, Troţki îi folosea pe scară largă, iar Stalin îi împuşca de îndată ce-i cădeau în mână. Odată a dat peste un grup de douăzeci şi patru de inşi. I-a închis într-o şalupă de pe Volga şi toţi s-au înecat, din cauză că,

din motive misterioase, şalupa s-a scufundat. Troţki a protestat vehement, dar Stalin a răspuns: „Ăştia erau o problemă, şi moartea rezolvă problema. Dispar ei, dispare şi problema”. (Vorbele acestea au devenit vorbele lui preferate.) Vina a aruncat-o pe cei doi cavalerişti ai săi, care şi-au asumat-o bucuroşi.

Prin astfel de metode, Stalin a impus un control ferm al Sovietelor în Ţariţîn, şi locul acela a avut o asemenea importanţă pentru el, încât i-a dat mai târziu numele de Stalingrad. A stat acolo aproape tot timpul până în octombrie, împreună cu a doua soţie, Nadejda Alliluieva. Se căsătoriseră la începutul aceluiaşi an şi locuiau în trenul care îi fusese

— *y* pus la dispoziţie, unde se mai aflau şi soţiile celor doi cavalerişi, precum şi câţiva alţi favoriţi. Stalin era o combinaţie de comandant de război, ofiţer de poliţie judiciară, călău, administrator şi inspector al aprovizionării cu alimente. Succesul cu care făcea rost de produsele alimentare pe care apoi le expedia la Moscova l-a încântat atât de mult pe Lenin, încât în iarna 1918 – 1919 l-a transferat pe frontul de est, unde lucrurile mergeau prost. E semnificativ faptul că era însoţit de Felix Dzerjinski şi de un puternic detaşament de cekisti. În următorii doi ani de

război civil, a călătorit prin toate colţurile ţării, asistat de câte o unitate de luptă care uneori depăşea o mie de oameni. Aceştia aveau datoria să sprijine operaţiunile de apărare, să-i împuşte pe comandanţii nepricepuţi, care nu dădeau randament, să asigure aprovizionarea cu alimente şi alte bunuri, în lunile mai şi iunie ale anului 1919, Stalin s-a aflat în zona Petrograd, în iulie, la Smolensk, iar în octombrie la sud de Moscova. La începutul anului 1920 a fost în Ucraina. De acolo a dirijat operaţiuni împotriva Poloniei, şi mai târziu în acelaşi an, a fost în Caucazul de Nord şi la Baku. În anii 1920 şi 1921, a fost ocupat cu împiedicarea naţionalităţilor aflate în mod tradiţional sub dominaţia ţaristă să părăsească noul stat sovietic, folosind forţa împotriva lor dacă se arătau

recalcitrante. Tactica forţei a culminat odată cu reintroducerea domina

ţiei ruseşti în Georgia, ţara lui natală, şi când a făcut o vizită la Tbilisi, însoţit de o numeroasă unitate de cekişti, ca să fie sigur că organele locale de partid erau perfect leniniste.

Lenin l-a răsplătit numindu-l secretar general al partidului. Era un premiu extraordinar, mult mai valoros decât faptul că îi încredinţase lui Troţki Armata Roşie, deoarece în ultimii doi ani, chiar în condiţiile războiului civil, Lenin avusese grijă ca partidul să deţină puterea în toate domeniile societăţii sovietice şi să îl transforme şi pe acesta într-un instrument extrem de centralizat al tiraniei statale, inclusiv secretariatul, format din aproximativ douăzeci de membri aflaţi sub conducerea directă a se→

cretarului general. Nu încape îndoială că Lenin a luat în calcul voinţa de fier a lui Stalin. Îşi dăduse»

seama că, pe lângă talentul de a detecta şi de a rezolva probleme, Stalin avea şi un apetit extraordinar pentru munca îndelungată şi migăloasă de birou, ceea ce nimeni altcineva n-ar fi băgat de seamă la vremea aceea. Oricum, Lenin făcuse deja tot greul, şi Stalin, când şi-a luat în primire postul de secretar general, a găsit de-a gata toate elementele de care avea nevoie pentru a începe o dictatură sub propria-i comandă.

Puterea lui Stalin a sporit datorită cumulului de funcţii. El era deja comisar al naţionalităţilor, ceea ce însemna că avea control asupra a şaizeci şi cinci de milioane de locuitori ai ţării (din cele o sută patruzeci de milioane). Era vorba de georgieni, bieloruşi, kîrgîzi, tătari, tadjici, armeni, azerbaidjeni, buriaţi, uzbeci şi încă vreo zece popoare, inclusiv ucraineni, cea mai importantă naţionalitate dintre toate. Cele mai multe nu aveau organizaţii de partid când Stalin şi-a format comisariatul, aşa că şi-a numit în structurile locale propriii oameni. Apoi, între 1919 şi 1923, i-a înlocuit sistematic din funcţiile înalte pe fanfaronii bătăuşi cu funcţionari înguşti la minte,

care la rândul lor îşi numeau oameni în funcţiile inferioare. Curând, Stalin avea peste douăzeci de mii de partizani doar în aparatul birocratic al comisariatului naţionalităţilor. Lenin.

1

Kamenev şi Buharin (ceilalţi membri ai Biroului Politic, în afară de Troţki) i-au acordat şi mai multă putere în partid numindu-l în 1919 comisar al Inspectoratului Muncitorilor şi Ţăranilor. Acest inspectorat, Rabkrin, cum mai era cunoscut, supraveghea fiecare secţie a administraţiei de stat, cu scopul de a elimina „ineficienţa" şi corupţia. Asta implica multă muncă, teribil de minuţioasă şi de plicticoasă, drept care Zinoviev, căruia Lenin îi oferise postul, a refuzat să o facă de unul singur. Stalin s-a repezit s-o facă el. Postul de arhibirocrat era exact ce îşi

dorea ca să poată controla întregul aparat al noii orânduiri. Începând cu 1920, Stalin a fost singura verigă de legătură dintre biroul politic, Rabkrin şi Orghuro, adică biroul de organizare, care era direct răspunzător de cadrele partidului.

Lenin a avut de la bun început presimţiri sumbre cu privire la Stalin. Când l-a sprijinit să ocupe funcţia de secretar general, a făcut următoarea remarcă: „Bucătarul ăsta nu poate servi decât mâncăruri piperate". L-a criticat în *Pravda* spunând că e „pripit şi impulsiv", ceea ce era echivalent cu „şovinism social" în Georgia; pe urmă, i-a dictat Elenei Stasova încă două articole pentru *Pravda*, în care îl critica aspru pe Stalin pentru felul în care conducea Inspectoratul Muncitorilor şi Ţăranilor, dar fără să-i menţioneze numele. Critica era, într-un y 7

sens, un conflict de clasă – adică o mustrare a unui membru al aristocraţiei adresată unui mârlan din

rândurile proletariatului. Problema era lipsa de bune maniere. „Prea mult vorbeşte lumea că ne lipseşte o cultură proletară. În primul rând ne-ar fi suficientă cultura

burgheză autentică, şi ne-am dispensa bucuroşi de genurile brute de cultură anteburgheză – cultura serbiei, care s-a infiltrat în cultura birocratică. Când e vorba de cultură, graba şi lipsa de consideraţie sunt cele mai grave defecte posibile”. După aceea, în ziua de 4 ianuarie 1923, a dictat un codicil la propriul testament: „Stalin este prea brutal şi acest lucru devine intolerabil în postul de secretar general. De aceea propun ca tovarăşii să găsească o cale de a-l îndepărta din acel post şi de a numi pe cineva mai răbdător, mai politicos şi mai binevoitor”. A mai dat de înţeles că astfel s-ar putea preveni o sciziune între Stalin şi Troţki, deşi credea că Biroul Politic va rămâne în funcţie, ca punte de legătură între partid şi guvern.

Dacă Lenin ar mai fi trăit, şi dacă ar fi fost şi sănătos, aşa s-ar fi petrecut lucrurile. Dar la sfârşitul lui mai 1922, Lenin a suferit primul atac cerebral şi n-a mai putut vorbi. A fost transportat de la Kremlin la ţară. Comitetul Central a emis o rezoluţie prin care i se ordona să nu lucreze mai mult de zece minute pe zi. Pe la mijlocul toamnei lui 1922 şi-a revenit parţial, dar a suferit un nou atac în noiembrie, apoi încă unul în martie 1923, şi a zăcut fără simţire până când a murit, în ziua de 21 ianuarie 1924.

Făcuse însă tot ce-i stătuse în putinţă ca să-l împiedice pe Stalin să devină succesorul său. Îl supăraseră mai ales două aspecte ale comportamentului lui Stalin. Primul a fost felul în care Stalin a impus regimul sovietic în Georgia; se dovedise „brutal, excesiv, lipsit de înţelepciune şi imperialist”. Dar ceea ce i se păruse şi mai grav era grosolănia cu care Stalin o trata pe Nadejda Krupskaia, o femeie formidabilă, pe care Stalin n-a plăcut-o însă niciodată şi despre care îşi imagina că-şi lăsa soţul, pe Lenin, să muncească prea mult. Făcuse şi o glumă sugerând promovarea Elenei Stasova, secretara preferată a lui Lenin, în rolul de „soţie de rezervă”, ceea ce a durut-o pe Krupskaia, care era cu aproape douăzeci de ani mai în vârstă decât Stasova; Krupskaia se plânsese deja că Lenin era mereu în preajma secretarei.

Krupskaia a avut fără doar şi poate un cuvânt de spus

în ziua de Crăciun a anului 1922, când Lenin a dictat ceea ce este cunoscut drept testamentul său, un memorandum referitor la succesiunea în fruntea partidului. Nimeni în afară de Krupskaia şi de secretara căreia i s-a dictat textul (nu Stasova) n-a ştiut de testament. Lenin şi-a exprimat temerile că vor avea loc conflicte de personalitate între Stalin şi Troţki, „cel mai capabil membru din Comitetul Central actual", dar „prea încrezător în sine şi înclinat să se opună hotărârilor luate de Comitet" – ceea ce era un defect grav într-un partid „pregătit să fie disciplinat, să lucreze în echipă şi să reprime individualismul". Pe de altă parte, „tovarăşul Stalin, fiind acum secretar general, are în mâinile sale enorm de multă putere, şi nu am siguranţa că ştie să fie suficient de ponderat în exercitarea autorităţii de care dispune". L-a criticat şi pe Buharin, „favoritul partidului", pentru că era prea scolastic, şi i-a criticat şi pe Zinoviev, şi pe Kamenev, fiindcă nu fuseseră de acord cu acapararea puterii politice în vâltoarea Revoluţiei din Octombrie.

Testamentul a fost ţinut secret, dar, din câte se ştie, am putea conclude că Lenin era în pragul unei rupturi definitive cu Stalin înaintea celui de al treilea atac cerebral. I-a trimis lui Stalin un mesaj prin care „rupea" relaţiile personale cu el şi a început să încurajeze opoziţia georgiană din Partidul

Bolşevic să reziste centralizării urmărite de Stalin:

„Sunt cu toată inima alături de voi". Dar paralizia verbală a recidivat, iar apoi, înainte de a mai apuca să facă un pas decisiv, Lenin a intrat în eternitate. Stalin şi-a jucat însă cu dibăcie cărţile, iar la moartea lui Lenin a fost în fruntea celor care îi cântau osanale, insistând de asemenea ca tovarăşul Lenin să fie îmbălsămat, iar sicriul său să fie aşezat în Piaţa Roşie (lucru faţă de care Lenin se împotrivise în mod special). Pe urmă, ca preludiu al atacului contra lui Troţki, s-a reconciliat cu Zinoviev şi cu Kamenev.

Troţki n-a avut niciun rol în ceremoniile funerare şi în

transfigurarea lui Lenin. Era bolnav, urma o cură în Caucaz, şi a declarat că Stalin în mod conştient l-a dezinformat cu privire la data înmormântării. Aşadar, sicriul a fost purtat de Stalin, de Zinoviev şi de Kamenev, care au participat şi la săvârşirea altor rituri solemne. Stalin a scris, în stil liturgic, şi un „jurământ solemn" adresat lui Lenin, şi l-a prezentat în faţa Congresului. Apoi, în mai 1924, testamentul a fost citit cu voce tare în faţa Comitetului Central. Ascultând referirile la persoana lui, Stalin arăta, conform unui martor ocular, „mic şi nenorocit". Dar Zinoviev a sărit în apărarea lui: „Tovarăşi, fiecare cuvânt rostit de Ilici este lege pentru noi, am jurat să îndeplinim tot ce ne-a ordonat Ilici pe patul de moarte… Dar putem spune cu bucurie că asupra unui punct temerile lui Lenin s-au dovedit nefondate… şi anume cel referitor la y secretarul nostru general. Doar aţi văzut armonia dintre noi în lunile din urmă şi veţi fi de acord cu mine că îngrijorarea cu privire la tovarăşul Stalin este fără temei". Kamenev a propus apoi adoptarea unei moţiuni pentru ca Stalin să rămână în post şi să nu se facă prea multă publicitate testamentului. Moţiunea a fost votată cu 40 de voturi pentru şi 10 contra. Troţki a fost şi el prezent, a rămas însă tăcut, deşi mimica lui exprima dezgust. Numai văduva lui Lenin a protestat cu înverşunare, dar obiecţiunile ei n-au fost niciodată aduse la cunoştinţa

y publicului.

Troţki făcea greşeală după greşeală. În 1920, cu ocazia unei vizite în Rusia, Bertrand Russel îi remarcase vanitatea şi teatralismul, care contrastau cu sângele-rece şi calmul lui Lenin. Troţki nu se obosea niciodată să-şi stăpânească nervii faţă de colegi, ieşea de la adunările Biroului Politic trântind uşa sau deschidea în mod ostentativ un roman. Era

adesea bolnav, lipsea de la şedinţe, şi asta într-o perioadă în care Stalin îşi zămislea noul caracter: ultrapunctual, obsedat de muncă şi conştiincios până la cel mai mic detaliu. În mai 1924, Stalin a găsit prilejul să-l

stigmatizeze pe Troţki declarându-l „fracţionist” şi a reuşit să-i smulgă o mărturisire: „Ştiu că nu poţi avea dreptate împotriva partidului. Dreptate poţi avea numai împreună cu partidul, sau prin mijlocirea partidului, întrucât istoria n-a creat alte căi de înţelegere a ceea ce este drept”. Desigur că înainte avusese divergenţe cu Lenin, proaspăt sanctificat, şi, spre finele anului 1924, după ce Kamenev şi Zinoviev au făcut aproape toată munca preliminară, Stalin a reamintit acele dispute şi a născocit o nouă erezie: troţkismul. La mijlocul anului 1924, după ce Lenin a fost îmbălsămat şi înmormântat, Stalin a început manevrele pentru a-l îndepărta pe Troţki de Armata Roşie. I-a fost surprinzător de uşor. Mai greu a fost să-i găsească un succesor. Primul, găsit de Zinoviev, a fost Frunze, care, la ordinul lui Stalin, a fost omorât pe masa de operaţie – primul adversar căruia i s-a aplicat tratamentul medical. A fost înlocuit de Voroşilov, vechiul lacheu al lui Stalin de pe vremea campaniei din Tarit în

Fără armată, Troţki nu era nimic. A fost eliminat din Biroul Politic în octombrie 1926, din partid în luna următoare, trimis în exil intern în 1928, expulzat din Rusia în 1929 şi, în cele din urmă, omorât, la ordinul lui Stalin, în Mexic, în 1940. Arma, un piolet sau un topor, erau dispozitivele preferate de Stalin în „rezolvarea unei probleme”. Rămâneau „aliaţii” lui, Zinoviev şi Kamenev. Erau persoane importante, în sensul că Zinoviev controla ceea ce acum se numea organizaţia de partid din Leningrad, iar Kamenev, partidul din Moscova. Molotov, „ciocanul”, a fost trimis la Leningrad însoţit de patru sute de „grei” din partid să zdrobească aparatul lui

Zinoviev. În acelaşi timp, Kamenev a fost eliminat din partid; când a încercat să se apere, la Congresul al XV-lea al partidului, din decembrie 1926, a fost redus la tăcere de urletele masei de delegaţi, dintre care cei mai mulţi primiseră ordin în acest sens de la Stalin. Tot el a întrerupt brusc strigătele de nemulţumire: „Ajunge, tovarăşi, gata cu jocul ăsta… Cuvântarea lui Kamenev este cea mai falsă,

ticăloasă, criminală, înşelătoare, banditească cuvântare rostită de opoziţie de la această tribună!” Cei doi au fost arestaţi (împreună cu mulţi alţii), trimişi în lagăr, dar eliberaţi, pentru un proces desfăşurat de ochii lumii, în 1936. Când a fost condamnat la moarte, Zinoviev, căzut în genunchi, a implorat milă, lingând pur şi simplu cizmele cekiştilor care se pregăteau să-l execute. A strigat: „Vă rog, tovarăşi, pentru numele lui Dumnezeu, chemaţi-l pe Iosif Visarionovici [Stalin]. A promis c-o să ne salveze vieţile!” Kamenev a încercat să-l facă pe Zinoviev să tacă ca să-i intre sub piele lui Stalin în ultimul moment: „Meritǎm sentinţa asta din pricina comportării noastre perfide la proces. Taci din gură şi mori cu demnitate!” Dar Zinoviev a continuat să ţipe. L-au dus într-o celulă apropiată, unde a fost împuşcat imediat. După ce au fost amândoi executaţi, gloanţele le-au fost scoase din cap şi predate şefului de atunci al Ceka, Genrih Iagoda, care le-a spălat şi le-a pus lângă preţioasele sale fetişuri erotice, precum portjartierele şi sutienele de mătase.

Una era să elimini duşmani, şi alta să pui în practică politici de aprovizionare cu mărfuri şi alimente. Spre sfârşitul vieţii, Lenin a introdus NEP (Noua Politică Economică), care era în fond o revenire la capitalism, cu scopul de a atrage capitaluri străine. În ultimii ani de pace ai regimului ţarist, economia industrială a Rusiei înregistrase cea mai rapidă expansiune din lume. Primul Război Mondial, revoluţia şi războiul civil puseseră capăt acestei stări de fapt. Troţki, Zinoviev şi Kamenev îşi exprimaseră părerea că ţăranii, în număr de o sută de milioane, trebuie obligaţi să predea cereale autorităţilor, atât pentru nevoile populaţiei, cât şi pentru export, iar cu banii obţinuţi să se facă investiţii. Trebuia folosită forţa – oricât de multă. Violenţa trebuia făcută mai acceptabilă folosindu-se ideea lui Lenin de a împărţi cei o sută de milioane de ţărani în trei categorii: 22, 4 milioane de ţărani săraci, 67 de milioane de ţărani mijlocaşi şi 5 milioane de chiaburi, urmând ca pentru toate lipsurile să fie învinovăţită chiaburimea. Pregătindu-se să-i elimine pe cei

mai importanţi trei duşmani ai săi, Stalin i-a acuzat şi de faptul că „plănuiau să jefuiască ţărănimea”, trainicul „aliat al clasei muncitoare” Ţăranii, spunea el, nu trebuiau supuşi unor constrângeri suplimentare. Dar în 1927 recolta a fost slabă, în 1928 şi mai slabă, aşa că Stalin şi-a schimbat radical politica şi a decis să se aplice colectivizarea cu forţa.

Şi-a început atacul imediat după recolta săracă din 1927. A trimis la ţară 30.000 de activişti de partid înarmaţi. (E demn de menţionat că, în anii aceia, Stalin n-a pus niciodată piciorul în regiunile producătoare de grâne, după cum n-a asistat niciodată la execuţii; toate ororile pe care le săvârşea le expedia pe cât posibil în domeniul abstractului. Doi dintre responsabilii de frunte erau Molotov şi armeanul Mikoian. Molotov vorbea despre „îngenuncherea ţărănimii mijlocaşe” şi despre „stoarcerea chiaburilor”, iar Mikoian susţinea că „ţărănimea săracă era la cheremul chiaburilor”. De fapt, deosebirile dintre ţărani erau doar vorbe goale puse pe hârtie: toţi ţăranii urau guvernul şi alimentele le-ar fi predat doar împunşi cu baioneta. În 1928 guvernul a înregistrat o mie patru sute de cazuri în care ţăranii au opus rezistenţă cu arme improvizate (acestea au fost mai târziu capturate de nazişti şi arătate publicului larg), pe care le-a prezentat ca „acte de terorism”. A fost prima oară când Stalin a folosit cuvântul „a lichida”, termen pe care se pare că el l-a consacrat. Spunea că activiştii de partid înarmaţi trebuiau să „lichideze” rezistenţa „elementelor capitaliste din mediul rural ridicate împotriva autorităţii sovietice” Numeroase eufemisme precum „regretabile încălcări ale legilor sovietice” şi „întreceri între organizaţiile de colectare a cerealelor” erau folosite pentru a acoperi uciderea a mii de ţărani.

De fapt, colectivizarea forţată din Rusia a fost inspirată direct de exemplul capitalismului agricol american. Întâmplător, Stalin auzise de ferma familiei Campbell din Montana, cu o suprafaţă de peste treizeci de

mii de hectare, cea mai mare fermă producătoare de cereale din lume, aparţinând unui singur proprietar. A luat hotărârea să creeze şi el în Rusia astfel de „fabrici de grâne”. Până atunci, deşi se făcuse uz de forţă pentru colectarea de alimente, schimbarea dreptului de proprietate fusese benevolă, dictată de celebra maximă a lui Engels: „Când obţinem puterea, nu trebuie să-i expropriem pe ţărani cu forţa”. Aceasta era şi linia urmată încă de *Pravda* în iunie 1929. Decizia privind colectivizarea a fost luată grabnic, în ultimele săptămâni ale lui 1929, ca urmare a enormului crah bancar de pe Wall Street, care a paralizat piaţa de grâne. Faptul că falimentul bancar s-a produs tocmai după trei recolte care au asigurat cereale numai făcând uz de forţă l-a determinat pe Stalin să ia măsuri urgente, făcând din chiaburi ţapi ispăşitori pentru toate relele. A recurs la „un atac total împotriva chiaburilor…

Să fie zdrobiţi chiaburii, să fie nimicită clasa chiaburilor… Distrugeţi-i în luptă deschisă, să nu se mai ridice” Pe 27 decembrie 1929, lozinca lui Stalin „Să fie lichidată clasa chiaburilor” a inspirat o sută de mii de activişti de partid. Acum nu era suficientă forţa activiştilor de partid înarmaţi. Stalin a dat ordin să li se alăture unităţi militare şi a însărcinat y y

OGPU (Direcţia Unită Politică de Stat, cum se numea acum poliţia secretă) să organizeze acţiuni de confiscare în mediul rural. Acestea au fost metodele şi instrumentele pe care urmau să le folosească mai târziu naziştii în depistarea şi arestarea evreilor din teritoriile ocupate în Europa. Rezistenţa a fost atât de formidabilă, încât în martie 1930 Stalin a suspendat subit politica de colectivizare, spunând că e „o tâmpenie reacţionară” COravda). Dar când jumătate din gospodăriile colective au decis prin vot să se denationalizeze, Stalin a dat ordin credincioşilor săi agenţi din poliţia politică să pună din nou în practică acea „tâmpenie reacţionară”. De data asta lucrurile au fost duse până la capăt fără să se ia în considerare niciun detaliu, fie umanitar, fie practic.

Amploarea tragediei este cu totul incredibilă, deşi azi, după ce exemplul holocaustului săvârşit de nazişti şi cel al „revoluţiei culturale” a lui Mao Zedong, care au costat vieţile a şase, respectiv treizeci de milioane de oameni, au fost documentare în faţa ochilor noştri, nu ne mai este greu să acceptăm adevărul acestor enorme pierderi umane. Filosoful Leszek Kolakowski1 a descris colectivizarea ca fiind „probabil cea mai masivă campanie de război pe care un stat a dus-o vreodată împotriva propriilor săi cetăţeni”. Nu vom afla niciodată numărul exact al celor omorâţi. În 1942, cu ocazia întâlnirii lor la nivel înalt de la Moscova, Stalin i-a făcut în treacăt lui Churchill remarca: „m-am ocupat” de vreo „zece milioane” de ţărani. Se estimează că, în afara ţăranilor executaţi de OGPU, sau omorâţi în luptă, între zece şi unsprezece milioane au fost transportaţi în nordul Rusiei, în Siberia, sau în zona rusească din Asia Centrală: o treime în lagăre de concentrare, o treime în deportare şi o treime care au fost executaţi sau au murit în tranzit. Pentru a-i împiedica pe ţăranii supravieţuitori să se refugieze la oraşe, au fost emise noi paşapoarte, dar nu şi pentru ţărani. Ei au rămas, aşadar, legaţi de pământ, aşa cum se întâmplase pe timpul Imperiului Roman sau în Evul Mediu timpuriu. Politica stalinistă de atunci a fost mult mai atroce şi mai aprig controlată decât Serbia din vremea ţarilor.

Istoricul Robert Conquest[5] afirmă că acesta a fost „probabil singurul caz din istorie când foame tea a fost pur şi simplu declanşată de mâna omului” Ţăranii îşi ardeau grânele, în loc să le cedeze statului, şi îşi tăiau vitele. Îşi distrugeau plugurile şi tractoarele noi care li se distribuiseră. Stalin făcuse din tractor simbolul programului lui, după cum Lenin folosise electricitatea. Dar ţăranii urau tractoarele

şi le-a trebuit un deceniu până să înveţe cum să le mânuiască eficient. În acest răstimp, şeptelul scăzuse în 1933 cu 35% faţă de cât fusese în 1913. Numărul

5 Leszek Kolakowski (1927-2009), filozof polonez (n. t.).

animalelor de tracţiune scăzuse cu peste 50%, şi puterea totală de tracţiune, incluzând şi tractoarele, n-a mai atins nivelul din 1928 decât pe la finele anilor 1930. Un calcul minuţios dezvăluie că între 1929 şi 1936, peste zece milioane de bărbaţi, femei şi copii au decedat din cauze nenaturale: de foame.

Nu încape îndoială că reuşita colectivizării l-a oţelit şi mai mult pe Stalin, l-a făcut şi mai acerb în cadrul partidului şi al guvernării în general. Până în 1930, deşi era întruchiparea perfectă a dictatorului, Stalin nu ajunsese încă la nivelul de tiran desăvârşit. Nu putea să omoare oricum şi oricând. Dar în 1934 două evenimente au schimbat total situaţia. Primul a fost decizia lui Hitler de a-i epura pe criticii şi rivalii lui săi din „Cămăşile Brune", recurgând la o baie de sânge la sfârşitul lunii iunie. Au fost ucişi în jur de o sută cincizeci de oameni. Stalin a aplaudat acest mod de a-i înlătura pe critici. Ilustra dictonul lui preferat: „Moartea rezolvă problema".

Problema lui specială în acel moment era Serghei Kirov, şeful organizaţiei de partid din Leningrad, care devenise, în opinia lui Stalin, cel mai popular dintre satrapii partidului şi care reuşise să evite implicarea în colectivizare. Era un lucru periculos, în primii ani ai decadei 1930, se vorbea deschis că succesorul lui Stalin ar putea fi Kirov. Stalin începuse să-şi clădească propriul cult al personalităţii încă de prin 1924 sau 1925, când localităţile Iuzovka, Iuzovo şi Tarit în au devenit Stalino, Starlinki şi Stalingrad. În 1929 s-a mers şi mai departe, când au apărut alte Stalino, Stalinisi, Stalin-Aul, Staliniri, Stalinogorsk, Stalinsk, Muntele Stalin etc., şi primele porecle staliniste. De pildă: Omul de Oţel, Leninistul Tare-ca-Alama, Geniul de Granit, Mintea Universală, Soldatul de Fier, Racheta-Diamant sau Ciocanul cu Abur.

Consternat, Stalin a descoperit că şi în jurul lui Kirov lua avânt un cult similar; oraşe, fabrici, chiar şi unele unităţi administrative primeau numele lui. Aşa ceva era alarmant pentru un paranoic, pentru un suspicios ca Stalin. La 1 decembrie 1934, Kirov a fost asasinat în

incinta Institutului Smolnîi, care încă funcţiona ca sediu al organizaţiei de partid de la Leningrad.

Stalin s-a urcat imediat într-un tren special plin de agenţi ai poliţiei secrete şi a dirijat personal an cheta. Membrii din garda personală a lui Kirov au fost lichidaţi şi unii servitori au dispărut. La fel şi omul care şi-a mărturisit crima, L. Nicolaev, o persoană aproape lipsită de importanţă, dar nu înainte să-i scape din gură că fusese „instruit de către poliţie să facă ce-a făcut”. Când Stalin s-a reîntors la Moscova, a fost imposibil să se afle cum s-au petrecut cu adevărat lucrurile. Dacă Stalin l-a omorât sau nu pe Kirov, asta nu se va şti niciodată, cu toate că s-ar părea că aşa a fost. Toată povestea poartă amprenta minţii perfide, subtile a călăului. Acum, când Kirov era mort, Stalin, în deplină siguranţă, a ordonat să fie continuat cultul lui Kirov şi, până la urmă, au primit numele Kirov douăzeci şi trei de oraşe şi centre urbane, un vârf din masivul Pamir, un golf din Marea Caspică, un grup de insule din zona arctică şi nenumărate străzi şi pieţe. La un moment dat doar la Leningrad erau cincisprezece statui ale lui Kirov.

Între timp, Stalin, justificat în faţa publicului, îşi continua ceea ce s-a numit mai târziu Marea >

Epurare. În ziua în care a fost omorât Kirov, Stalin a dat un decret prin care codul penal era modificat fundamental (ceea ce dă de înţeles că totul fusese pregătit). Grăbit să simplifice procedura, a formulat astfel al treilea articol: „Organele Comisariatului Afacerilor Interne au obligaţia să aplice pedeapsa capitală criminalilor din categoria sus-menţionată, imediat după după pronunţarea sentinţei”. Teroarea s-a accelerat încetul cu încetul în 1935 şi 1936, şi a culminat în 1937 şi 1938, când sângele a curs într-un crescendo continuu. Dintre cei 1 225 de delegaţi comunişti la al Congresul al XVII-lea al partidului din februarie 1934, 1108 au fost arestaţi în răstimp de un an. Cei mai mulţi dintre aceştia au murit ori din cauza torturilor aplicate de NKVD (Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne), ori în gulag. Dintre cei

139 de membri şi membri supleanţi ai Comitetului Central aleşi la congres, 98 au fost arestaţi şi împuşcaţi. Cifrele acestea ne dau o idee despre caracterul cuprinzător al decretului. Orice membru de partid putea fi acum omorât pe cale judiciară, inclusiv vechii bolşevici. Cei care deja căzuseră în dizgraţie erau scoşi din umbră sau din temniţe şi ucişi. Printre ei fuseseră şi Zinoviev şi Kamenev. După executarea lor, Buharin a declarat public: „Ce fericit sunt că au fost împuşcaţi ca nişte câini”. După nici mai puţin de doi ani, i-a venit şi lui rândul să fie împuşcat ca un câine.

De-a lungul a 14 luni, în 1937 şi 1938, au fost arestaţi din ordinul lui Stalin 1 800.000 de oameni >

În 42 de atacuri distincte, riguros pregătite. Aproape 690.000 de oameni au fost omorâţi. Stalin a semnat cu mâna lui zeci de mii de condamnări la moarte şi i-a obligat şi pe ceilalţi membri ai Biroului Politic să facă la fel – Molotov dovedindu-se cel mai sârguincios dintre toţi. Mulţi au fost victimele unor procese înscenate – metodă inventată de Lenin în 1922 cu ocazia procesului socialist-revoluţionarilor. Numai că Stalin a ridicat-o la nivel de artă dramatică. Procesele de acest fel au apărut în 1929, cu mult înainte de uciderea lui Kirov, dar încetul cu încetul au luat forma clasică: erau aduşi copii mici, care să dea mărturii împotriva propriilor părinţi şi să ceară ca aceştia să fie executaţi. Se făceau repetiţii în instanţă, iar completul de judecată striga: „Moarte duşmanilor!” Afară, pe stradă, mărşăluiau mii de muncitori strigând şi ei: „Moarte! Moarte! Moarte!” La şedinţele Comitetului Central, unde erau aprobate listele cu persoanele condamnate la moarte, Stalin se distra punând la cale dialoguri antifonice, o reminiscenţă a liturghiilor de pe vremea când era tânăr seminarist. Adopta o poză de ins moderat, care se pleacă în faţa voinţei altor răzbunători mai hotărâţi. Spunea cam aşa: „M-au ocărit unii bolşevici oneşti că am fost prea îngăduitor”. Iar galeria striga: „Da, tovarăşe Stalin, şi încă vă mai ocărâm. Moarte tuturor!” El n-avea decât să întocmească o listă de nume, iar Comitetul Central se punea pe scandat: „Arestaţi, judecaţi,

împuşcaţi!” Epurarea viza toate păturile sociale, de la guvern, administraţie, forţe armate şi ştiinţe până la cele mai variate domenii de expertiză, inclusiv poliţia secretă. Nu se mergea după vreun tipar logic sau de bun-simţ, ca să nu mai vorbim de adevăr. Un exemplu tipic a fost cel al unui expert în energie hidraulică. În răstimp de optsprezece luni a fost arestat, condamnat la moarte, graţiat, apoi trimis în gulag, eliberat, reabilitat şi până la urmă decorat, şi toate astea fără ca omul să facă, după cum s-a putut constata, ceva ieşit din comun. Un alt caz a fost cel cu directorul unei fabrici de tractoare, mai întâi decorat cu ridul de Erou al Uniunii Sovietice, apoi denunţat în ziarul local al partidului, arestat, condamnat la zece ani de gulag, eliberat după cinci ani, trimis înapoi în bazinul carbonifer Doneţ, avansat, din nou arestat, condamnat la moarte şi împuşcat. Familia lui n-a aflat niciodată dacă sau cu ce supărase pe cineva. Singurul scop raţional al acestei proceduri arbitrare era să inspire teroare, întrucât era esenţial ca tuturor să le fie frică de o arestare fără niciun motiv, astfel încât teroarea să fie universală şi omniprezentă.

La sfârşitul lui 1936, populaţia din gulag depăşise cu mult un milion, aşa că Stalin s-a hotărât să pornească aşa-zisa „operaţie de subţiere a rândurilor” Fiecărui şef de lagăr i s-a ordonat să întocmească o listă cu numele deţinuţilor care „şi în timpul detenţiei continuau să facă agitaţie împotriva statului”.

Fiecare şef trebuia să prezinte o cotă anume de arestări şi să împuşte 28% din totalul arestaţilor. Li s-a indicat o cifră exactă: 72 900. Victimele care au fost transportate în dube pe care scria „carne” sau „legume” în locuri unde fuseseră deja săpate gropi, li s-a tras un glonţ în ceafă.

Fiica lui Stalin, Svetlana, era convinsă că sinuciderea mamei sale din 1932, ca reacţie la colectivizarea impusă ţăranilor şi la foamete, a stins ultima scânteie de omenie din sufletul tatălui ei şi că, după aceea, principiul lui – „moartea rezolvă toate problemele” – a triumfat definitiv.

Nu s-a putut afla niciodată motivul exact al sinuciderii, dar se pare că a fost un act impulsiv, decizia instantanee a unei femei care simţea că viaţa, pentru ea, devenise insuportabilă.

Este de luat în seamă faptul că printre morţii din 1937 au fost şi multe vechi cunoştinţe de-ale lui Stalin, chiar prieteni apropiaţi, pe care-i ştia de dinainte de revoluţie. După 1937 n-a mai avut prieteni, doar cunoştinţe. În 1962, când s-a botezat, Svedana a scris: „Acela a fost momentul când întreaga viaţă a tatălui meu mi-a apărut ca o respingere a înţelepciunii şi a Bunătăţii în numele ambiţiei, ca o predare benevolă în mâinile Răului. Am văzut cum treptat, zi de zi, Răul îl distrusese, şi cum îi distrusese pe toţi cei care-i erau aproape. S-a scufundat pur şi simplu tot mai adânc în abisurile minciunii, furiei şi orgoliului".

Morala personală a lui Stalin era susţinută de cultul personalităţii, în ţară şi în străinătate, şi de „măreţele realizări" ale Planului Cincinal. Planul a fost de la bun început o fantezie pusă pe hârtie: aprobat de Comitetul Central în noiembrie 1928, adoptat în mai 1929 şi apoi declarat „retrospectiv operativ" încă din octombrie 1928. Planul a fost dat peste cap de hotărârea neaşteptată privind colectivizarea agriculturii şi declarat nerelevant. Cu toate acestea, în ianuarie 1933, poate ca răspuns la venirea lui Hitler la putere, Stalin a declarat pe neaşteptate că planul cincinal a fost „îndeplinit" în patru ani şi jumătate, iar „în multe privinţe chiar depăşit la maximum".

Sigur, s-au înfăptuit „măreţe realizări" Una a fost canalul de la Marea Abă, săpat de 300.000 de oameni din lagărele de concentrare condamnaţi la muncă silnică, o realizare care a costat 200.000 de vieţi. Unii scriitori occidentali fermecaţi şi îndoctri

naţi au scris rapoarte fanteziste despre aceste proiecte. În cartea sa despre canal, Anabel Williams-Ellis susţine că au fost necesari numai 37 de paznici din OGPU.

Beatrice şi Sidney Webb au scris: „E o plăcere să te gândeşti că a fost exprimată în mod oficial aprecierea călduroasă a succesului obţinut de OGPU nu numai pentru o mare performanţă inginerească, dar şi pentru realizarea unui triumf al regenerării umane”.

Harold Laski a elogiat lagărele şi închisorile sovietice „care le dădeau deţinuţilor posibilitatea să ducă o viaţă împlinită şi demnă”. Anna Louis Strong descria lagărele ca fiind „locuri unde zeci de mii de oameni au fost recuperaţi” Lagărele erau atât de „eficiente în remodelarea fiinţelor umane, încât, uneori, infractorii făceau cereri ca să fie primiţi”. George Bernard Shaw a scris, fără urmă de glumă: „În timp ce în Marea Britanie condamnatul intră în temniţă ca fiinţă umană şi iese de acolo criminal, în Rusia omul intră delincvent şi iese om obişnuit, cu excepţia faptului că e greu să-l convingi să părăsească detenţia. Din câte am înţeles, poate să rămână acolo oricât de mult doreşte”.

Stalin se bucura de stima tuturor. Se simţea teribil

de îmbărbătat în anii aceia de elogiile necontenite ale ambasadorului american Joseph E. Davis, ale cărui mesaje nu le neglija: „Ochii negri ai lui Stalin sunt extrem de înţelepţi şi de blânzi. Orice copil ar dori să-i stea pe genunchi, orice câine s-ar apropia de el”. Deşi era de părere că Stalin „are mai puţină putere decât un preşedinte american”, afirma că va introduce curând votul universal. Omul de ştiinţă J.D. Bernal i-a adus omagii lui Stalin pentru „modul ştiinţific de a trata problemele” şi pentru „puterea lui de intuiţie”. Decanul de Canterbury, Hewlett Johnson, îl numea „om de o genialitate binevoitoare, care îşi conduce poporul pe căile noi şi necunoscute ale democraţiei” Biologul Julian Huxley, care mai târziu a devenit primul preşedinte al UNESCO, a spus că, sub Stalin, Rusia ajunsese la „un nivel de sănătate fizică şi generală aproape superior celui care se putea constata în Anglia” – şi asta când era în toi Marea Foamete, de care Huxley nici n-a pomenit; poate nici n-a

ştiut vreodată de ea.

Unul dintre admiratorii cei mai bizari ai lui Stalin a fost Walter Duranty, corespondentul la Moscova al ziarului *The New York Times*, ale cărui rapoarte erau traduse în mod special pentru ca Stalin să le poată citi şi să-şi sporească astfel stima de sine. Nu s-a calculat niciodată în ce măsură naivitatea şi minciunile uneori deliberate ale admiratorilor din Occident ai lui Stalin i-au sprijinit mersul înainte pe drumul terorii. Dar e limpede că au fost un factor important. Iar despre Duranty, Stalin a spus: „Tocmai mulţumită unor jurnalişti cinstiţi şi curajoşi ca el înţelegem cât de mult este apreciată munca noastră în străinătate".

III

DE LA GENERALISIM LA PARANOID

Stalin nu făcea deosebirea dintre război şi pace aşa cum facem noi. În cuvântările din anii 1930, când vorbea de politica internaţională, dădea de înţeles că al Doilea Război Mondial începuse deja. Aşa vedea el situaţia. De-a lungul anilor 1920 şi 1930 se purtaseră mai tot timpul în China lupte între trupele comuniste şi naţionaliştii conduşi de Chiang Kai-shek. Ocuparea Manciuriei şi invadarea Chinei de către Japonia în 1937 au provocat ciocniri la frontiera sovieto-manciuriană, defectuos trasată pe hartă. Unele dintre aceste incidente au fost foarte serioase şi au presupus mari lupte cu unităţi de tancuri, pe care ruşii, conduşi de mareşalul Jukov, le-au câştigat. Stalin obişnuia să spună: „Orientul îndepărtat este terenul ideal pentru testarea noilor noastre tancuri" în anii 1920, cu ajutorul experţilor germani, Armata Roşie începuse să-şi creeze o forţă masivă de tancuri, în acest scop în perioada interbelică s-au construit 16 fabrici, cele mai multe în străfundurile Rusiei. La fel s-a procedat şi cu fabricarea motoarelor de avion.

Acest program s-a dovedit în final cel mai profitabil aspect al politicii industriale staliniste, numai ca înghiţea sume imense de valută forte străină, iar exportul de cereale, deşi susţinut prin înfometarea populaţiei sovietice,

nu aducea suficienţi bani. În noiembrie 1928, Stalin a dat ordin custozilor Muzeului Ermitaj din Leningrad să vândă imediat milionarilor din toată lumea o parte din vechea colecţie de artă a ţarilor. Cele mai mari achiziţii le-a făcut >»

Andrew W Mellon, care a cumpărat douăzeci şi unu de tablouri, printre care un Van Eyck, un Rubens, cinci Rembrandt, patru Van Dyck, două Raphael, un Tiziano, un Velázquez, un Botticelli, şi altele, pentru un total de 6 654 053 de dolari în numerar, reprezentând o treime a exporturilor sovietice către SUA în acel an. Aceste opere au format nucleul Galeriei Naţionale de Artă din Washington, D.C., înfiinţată de Mellon în anii 1930. Stalin a dat o lovitură şi mai mare când, sprijinit de Molotov, a pus mâna pe rezerva de aur a Spaniei.

La începutul Războiului Civil din Spania, această ţară avea una dintre cele mai mari rezerve de aur din lume, şapte sute de tone, valorând 788 de milioane de dolari (sau 162 de milioane de lire sterline). Stalin, în loc să le furnizeze arme pe credit, aşa cum germanii şi italienii procedaseră cu naţionaliştii spanioli, a insistat ca plata să se facă în aur. În cele din urmă, republicanii i-au predat două treimi din tezaur, aşa că, pentru Stalin, victoria acestora nu mai reprezenta un stimulent financiar, ca pentru nemţi şi italieni, cărora li se datorau 500 de milioane de dolari. Din clipa în care rezerva de aur a spaniolilor s-a epuizat şi valuta lor şi-a pierdut valoarea, pe Stalin nu l-a mai interesat războiul. Curios este faptul că Stalin, pe care în general chestiunile economice îl preocupau doar din punct de vedere teoretic şi care nici măcar nu se obosea să deschidă vreodată avizele în care era anunţat de plata propriului salariu (după ce a murit în 1953, în sertarele mesei sale de lucru au fost găsite sute de plicuri de acest fel), se arăta întotdeauna interesat de aur. Cobora regulat în galeriile din Moscova, unde se afla rezerva de aur sovietică, la fel ca Fiicele Revoluţiei Americane, care inspectau anual Fort Knox.

Cu toate că în anii 1930 Stalin a dezvoltat diviziile de

tancuri şi forţele aeriene ale Armatei Roşii, nu părea să aibă intenţia unui conflict armat cu Germania nazistă sau să pregătească în vederea unei confruntări. Din punctul lui de vedere, cea mai bună apărarea în faţa Germaniei era existenţa unui teritoriu între frontiera germană şi Moscova. De aceea era extrem de hotărât să absoarbă cât mai mult din suprafaţa Poloniei. În vara lui 1939, la numai trei luni după ce politica dusă de Chamberlain la

München s-a dovedit un eşec şi Hitler a ocupat restul Cehoslovaciei, Stalin a profitat de situaţie. După el, tactica anglo-franceză de a încheia un pact cu Polonia era o ipocrizie: şi ei vor trăda Polonia, iar Hider îşi va muta frontiera mai aproape de Moscova cu vreo 850 de kilometri, fără să tragă niciun foc de armă. Regimul lui Stalin şi cel al lui Hider erau în esenţă similare, aşa cum subliniază şi fiica lui Stalin, Svetlana. Îi plăceau şi lui Stalin, ca celor din jurul lui Hider, glumele antisemite. Într-adevăr, animatorul preferat la cinele cu oaspeţi ale lui Stalin era un frizer ungur, Karl Pauker, specializat în bancuri antisemite: de pildă, făcea crize ca Zinoviev, imitând felul în care implorase iertare şi tânguindu-se cu accent evreiesc: „Pentru numele lui Dumnezeu, chemaţi-l pe Stalin!” Iar când îl imita cântând psalmul ebraic „Ascultă, Israele, Domnul Dumnezeul nostru este singurul Domn!”, Stalin se prăpădea de râs.

Pactul Hitler-Stalin a fost încheiat în grabă, fiindcă Hider voia să invadeze Polonia la data pe care şi-o fixase, adică la sfârşit lui august. L-a trimis pe Ribbentrop la Moscova cu un exemplar semnat al cărţii *Mein Kampf*, pe care Stalin deja o citise. A fost o surpriză pentru Ribbentrop, care a remarcat prosteşte: „Oamenii ăştia chiar că ne admiră cu adevărat”. Stalin a spus, ridicând paharul cu vodcă (de fapt, apă) în sănătatea lui Ribbentrop: „Pot să garantez că Uniunea Sovietică nu-şi va trăda niciodată partenerul”. Mai târziu a comentat de faţă cu Voroşilov: „Sigur, totul nu e decât un joc, ca să vezi cine prosteşte pe cine. Hitler crede că el a câştigat, dar eu l-am păcălit”. Silueta bizară a lui Ribbentrop l-a făcut chiar să

râdă pe Stalin: „Şi şoldurile alea! Ce solduri! Nimeni n-are solduri aşa de mari!”» >

Negocierile s-au desfăşurat într-o atmosferă jovială: a fost o împărţire de teritorii în defavoarea puterilor mai slabe. Hitler a căpătat mână liberă în Europa Centrală şi în Balcani. Lui Stalin i-au revenit Finlanda, Estonia şi Letonia, precum şi estul Poloniei. Iniţial, Hitler ceruse Lituania, dar i-a cedat-o lui Stalin în schimbul accesului nerestrictioynat la petrolul rus şi la alte materii prime. Pactul a însemnat, într-adevăr, începutul unei perioade de cooperare intensă între Germania şi Rusia. Aproape tot petrolul folosit de Hider în primăvara lui 1940 pentru ofensiva contra Franţei venea din Rusia, iar Partidul Comunist Francez, cu un efectiv de cinci milioane de membri, deşi aflat acum în ilegalitate, a fost instruit să saboteze apărarea militară franceză, ceea ce a şi făcut, cu un succes considerabil.

Stalin îşi exploata ceea ce numea el „câştigurile”.

I-a fost uşor în cazul ţărilor baltice, unde a putut ocupa bazele aeriene şi navale fără să tragă un foc de armă. Dar finlandezii au refuzat orice propunere, aşa că în noiembrie Stalin n-a mai ţinut seama de tratatul de neagresiune pe care îl semnase cu ei în 1932 şi două zile mai târziu a invadat Finlanda. 130.000 de finlandezi au înfruntat 460.000 de luptători sovietici şi o sută cincizeci de avioane finlandeze s-au opus unei flotile aeriene sovietice de o mie de avioane. Stalin a ordonat să fie bombardată capitala, Helsinki, şi a numit un guvern-marionetă care să preia puterea. Dar finlandezii au rezisat cu succes, iar în următoarele trei luni au omorât 125.000 de soldaţi ruşi şi au distrus jumătate din forţa aeriană a sovieticilor. Au inventat o grenadă de mână artizanală, destinată iniţial tancurilor şi botezată ironic „cocktail Molotov”. Această armă simplă – o sticlă umplută cu benzină – a distrus sute de tancuri şi a devenit celebră în toată lumea.

1

În cele din urmă, Stalin a trebuit să mobilizeze peste

două milioane de soldaţi, iar armata sa a avut parte de unele dezastre înfricoşătoare. În atacul din februarie 1940, focul de baraj al unei baterii de tunuri de 400 – 450 mm a bătut însă cu opt sute de metri mai aproape şi a ucis peste patru sute de soldaţi ai Armatei Roşii. Finlandezii au reţinut vocea

11 1

unui rus aflat pe câmpul devastat dintre poziţiile inamice care răcnea: „Stalin! Stalin! Stalin!”

Stalin l-a executat pe comandantul operaţiunii, generalul Aleksei Vinogradov, dar şi pe alţi douăzeci şi cinci de comandanţi superiori, acuzaţi de „incompetenţă” şi „trădare”. La încheierea tratatului din martie 1940, a fost nevoit să le recunoască finlandezilor suveranitatea, dar i-a obligat să-i cedeze un teritoriu de 51 800 de kilometri pătraţi. Douăzeci de ani mai târziu, Hruşciov povestea că în februarie 1940 îl văzuse pe Stalin întins pe o canapea, abătut, suferind de ceea ce părea să fie o afecţiune psihosomatică cu dureri în gât şi febră de 39 °C. Spunea: „Sunt înconjurat de nerecunoscători şi de laşi”. Stalin a fost profund zguduit de neaşteptatele pierderi suferite în Finlanda, dar şi recunoscător lui Hider, care nu a profitat de situaţie ca să le vândă armament finlandezilor, spre deosebire de francezi, care le-au trimis un escadron mare de avioane de luptă. Era o strategie care-l convingea, în mod greşit, că Hider era sincer cu privire la înţelegerea dintre ei. Stalin s-a răzbunat executând cincisprezece membri de partid finlandezi, dintre care pe trei intenţionase să-i numească în guvernul-marionetă. Dar adevărata furie şi-a revărsat-o pe polonezi, trimiţând un milion şi jumătate de oameni în lagăre de prizonieri de război şi în gulag. Avea de asemenea un „contingent special” format din 15.000 de „ofiţeri, moşieri şi politicieni”, pe lângă peste 10.000 de „moşieri contrarevoluţionari”, care erau şi ofiţeri în rezervă. Pornind de la maxima lui preferată – „moartea rezolvă toate problemele” Stalin a luat hotărârea să-i omoare pe toţi. A însărcinat Biroul Politic să-i aprobe oficial decizia pe

5 martie 1940 şi, alături de el, au semnat Voroşilov, Molotov şi Mikoian. Kaganovici şi Kalinin şi-au dat avizul prin telefon. Stalin l-a ales pe „expertul morţii”, V.M. Blohin, fost ofiţer ţarist, să ia asupra lui partea leului din suma totală a omorurilor. Stalin îl privea cu dezgust pe Blohin. După marile epurări (când Blohin a fost hiperactiv folosindu-şi pistolul Walther), Beria a emis chiar el condamnarea la moarte a lui Blohin, conform principiului „ucideţi-i pe ucigaşii”; Stalin a refuzat să-l semneze. A spus că Blohin „e calificat în munca neagră, o necesitate pentru partid”. Se folosise de Blohin ca să-l omoare pe şeful poliţiei secrete, Nikolai Ejov (ca şi pe Isaac Babei şi pe revoluţionarul ungur Béla Kun). Când vorbea de perioada care se încheiase cu moartea lui Ejov, Stalin o numea întotdeauna „epoca Ejov”, iar pe Ejov îl considera „o lepădătură care a omorât mii de oameni nevinovaţi… nu trebuie să credeţi prea multe din mărturiile acelei perioade, mai ales din 1937”. Aşa că pentru moment a hotărât să-i permită lui Blohin să realizeze performanţa stahanovistă de a-i împuşca pe „escrocii de polonezi” Blohin, care în mod normal locuia pe atunci la închisoarea internă din Lubianka, pe care o comanda ca general-maior, s-a înfiinţat în lagărul Ostaşkov, lângă pădurea Katîn. Acolo a fost construită o cabană izolată acustic, special pentru el şi pentru cei doi asistenţi ai lui, fraţii Vasili şi Ivan Jigarev. Ca să nu-şi păteze uniforma cu sângele victimelor, îşi punea un şorţ din piele şi o şapcă, după care începea să-i împuşte pe polonezi în ceafa cu o viteză constantă de două sute cincizeci de oameni pe noapte, timp de o lună – atingând probabil un record de ucideri individuale neîntrecut în istorie.

Trupurile au fost înhumate în pădurea Katîn. Peste un an, nemţii au deschis câteva gropi comune şi crima a fost făcută publică. Întrebat unde se află polonezii dispăruţi, Stalin a răspuns că s-au refugiat în Mongolia. Nu se ştie clar ce s-a întâmplat cu Blohin. După moartea lui Stalin, Beria a uitat să-i facă de căpătâi, dar, curând după ce şi Beria a fost ucis, Blohin a fost trecut în rezervă şi a

murit, probabil omorât. Conform unei alte versiuni, a devenit alcoolic şi s-a sinucis.

y

Uciderea ofiţerilor polonezi a fost poate cea mai dezgustătoare crimă de pe lunga listă de acte satanice comise de Stalin. Un lucru straniu este că, în 1937, Stalin a văzut de multe ori opera lui Glinka, *Ivan Susanin**, despre eroul popular rus, dar de

1. Numele operei a fost schimbat la cererea ţarului Nicolae I în o *viaţă pentru ţar* (n.t.).

fiecare dată se ridică şi pleca la mijlocul actului doi, după o scenă în care nişte soldaţi polonezi erau ucişi într-o pădure din apropierea Moscovei. Şi în timp ce urmărea asta, mânca, unul după altul, ouă fierte, pe care mai înainte le curăţa atent de coajă. Credea cu tărie în superstiţia că ouăle erau o mâncare ce nu se putea otrăvi.

În 1940, Hitler şi Stalin, prin intermediarii lor, au avut diverse convorbiri secrete despre modul în care puteau să-şi dezvolte cooperarea în privinţa „împărţiri lumii". Aşa se exprima Hitler. Numai că pe el începea să-l intereseze tot mai mult Orientul Mijlociu, şi de aceea nu vedea cu ochi buni dorinţa lui Stalin de a extinde controlul sovietic în Iran şi Irak, până în Golful Persic. Mai exista şi problema Japoniei, care intra periodic în conflicte militare de mari proporţii cu Rusia. După rezultatele proaste pe care Armata Roşie le înregistrase în Finlanda şi după consecinţele epurării generalilor sovietici, Hitler s-a lăsat convins că ar fi o treabă relativ uşoară să nimicească armata sovietică într-o y campanie rapidă, în 1941. Pe de altă parte, ambasada sovietică din Londra l-a convins pe Stalin că Hitler, pierzând războiul aerian deasupra Marii Britanii, n-ar face faţă unei campanii pe două fronturi: asta înlătura posibilitatea unei invazii naziste în Rusia, iar Stalin s-a simţit cu atât mai puţin dispus să-i acorde lui Hitler spaţiu în Orientul Mijlociu. Aşa că Hitler a ales calea războiului cu Rusia.

În decembrie 1940 a semnat planul secret de război

Operaţiunea Barbarossa, numit astfel după vestitul împărat medieval. Se stabilea că „Wehrmachtul trebuie să se pregătească să distrugă Rusia Sovietică într-un război-fulger”, iar declanşarea operaţiunii a fost stabilită pentru 15 mai 1941.

Hider fusese prevenit că ofensiva trebuie să aibă loc cel târziu la mijlocul lunii mai, astfel încât Moscova să cadă până nu începe gerul năprasnic. Dar aliatul lui italian, clovnul de Mussolini, a pornit o invazie în Grecia. A fost un eşec, iar Hider a trebuit să-i sară în ajutor lui Mussolini pornind o campanie în Balcani, ceea ce a amânat invazia în Rusia până pe 21 iunie. Întârzierea acesta de cinci săptămâni s-a dovedit fatală. Pe 3 aprilie, Churchill i-a trimis lui Stalin o misivă prin care îl informa de planurile lui Hitler, dar Stalin n-a ţinut seama de ea, numind-o „zâzanie englezească” Când informaţiile au fost confirmate de agentul ceh, cunoscut sub numele de „Şkvor”, Stalin a scris pe raport „provocare”, şi a dat ordin ca Şkvor să fie executat de NKDV. Churchill îi indicase până şi data atacului: 15 mai. Când 15 mai a trecut aşa cum a venit, suspiciunile lui Stalin au fost confirmate. A ignorat şi alte avertizări, iar rapoartele secrete ale Armatei Roşii care anunţau comasarea diviziilor de tancuri lângă frontiera rusă au fost bagatelizate de generalii lui Stalin, fiindcă aceştia se temeau că vor fi traşi la răspundere. Stalin încă vâna comploturi în armată, arestând ofiţeri superiori pe motiv de „trădare” până cu câteva zile înainte de atacul naziştilor.

Aşadar, Hitler i-a luat prin surprindere pe ruşi şi până la prânz, în prima zi a invaziei, Luftwaffe a distrus o mare parte a forţei aeriene sovietice – peste o mie de avioane aflate la sol. În primele săptămâni, germanii, declanşând operaţii de încercuire cu forţele lor rapide, au capturat peste două milioane de prizonieri ruşi. La început, Stalin a refuzat să dea crezare rapoartelor de pe front şi n-a vrut să vadă pe niciunul din membrii Biroului Politic în afară de Beria, cu care discuta măsurile de arestare şi împuşcare a

ofiţerilor superiori sovietici. Nu mai devreme de 30 iunie, când trecuse deja mai bine de o săptămână de când începuse invazia, un grup de membri ai Politbiroului a reuşit să-l convingă pe Stalin că trebuie să ia comanda operaţiunilor militare şi să transmită poporului rus un mesaj înregistrat pe bandă. Se pare că în momentul în care a aflat că forţele sovietice de lângă Minsk erau încercuite, Stalin a avut o cădere nervoasă, şi probabil că atunci a izbucnit rostind fraza de care mai mulţi colegi şi-au amintit (în diverse contexte): „Tot ce a creat Lenin am pierdut noi pe veci".

De fapt, succesele timpurii ale naziştilor – 3, 5 milioane de prizonieri până la sfârşitul anului, plus încă un milion de morţi – erau înşelătoare. Hitler

j a subestimat grav forţa efectivă şi potenţială a ruşilor. La începutul războiului, cantităţile de armament sovietic erau colosale, aşa că îşi puteau permite pierderi. Barbarossa fusese prost gândit. Nu poseda decât 3 380 de tancuri şi 2 740 de avioane. (Prin comparaţie, ofensivele sovietice din ianuarie 1945 numai pentru frontul din zona Berlinului au avut la dispoziţie 6 250 de tancuri şi 7 560 de avioane.) Producţia germană de război nu era pregătită încă pentru un război total; Hider nu credea că poporul german ar accepta sacrificiile pe care le implica un astfel de război. Pe 14 iulie, convins că lupta cu ruşii fusese în esenţă câştigată, a ordonat ca producţia de armament, în special cea de tancuri să fie redusă, în favoarea forţelor navale şi aeriene. Hitler spera să poată retrage infanteria până spre sfârşitul lunii august şi trupele blindate în septembrie, cu excepţia a 50 sau 60 de divizii pe linia de luptă Arhanghelsk-Astrahan, frontiera estică a Rusiei europene. La data aceea, şi Leningradul, şi Moscova păreau a fi în mâinile lui.

Dar n-a cucerit nici Leningradul, nici Moscova. Atacul asupra Moscovei a fost amânat două luni, pentru că Hitler voia să pună mâna pe Ucraina şi pe rezervele ei de alimente. Moscova a fost atacată abia pe 2 octombrie – exact în ziua în care generalul Heinz Guderian, expertul lui

Hitler în tancuri, a observat primii fulgi de zăpadă. După patru zile, au venit ploi în averse şi la începutul lui noiembrie s-a instalat, cu şase săptămâni mai devreme, gerul, urmat de ninsori abundente. Iarna a venit cu o lună mai înainte decât în 1812, când a trebuit s-o înfrunte Napoleon. În nord, tancurile germane ajunseseră la aproximativ 32 de kilometri de centrul Moscovei, iar în vest, la 48 de kilometri, dar mai mult n-au putut înainta. Temperatura a coborât la – 5 °C şi apoi la – 50 °C. Deja la 27 noiembrie, şeful intendenţei, Konrad Wagner, raporta comandantului-şef: „Am epuizat toate resursele, umane şi materiale”. Apoi, pe 6 decembrie, pe neaşteptate, ruşii au pornit contraatacul.

Acesta nu a fost deloc începutul sfârşitului, dar regimul lui Stalin nu mai era în pericol. Aliaţii trimiteau deja ajutoare în cantităţi impresionante. În septembrie, Churchill a trimis în Rusia întreaga producţie de tancuri din acea lună. Un convoi american cu 400 de avioane, 200 de tancuri şi cantităţi enorme de puşti, cizme şi muniţie a fost oprit în Islanda şi deviat spre Arhanghelsk, cu acordul lui Roosevelt. În cursul aceleiaşi toamne au mai fost trimise 200 de avioane de luptă de ultimă generaţie, iniţial destinate trupelor din Singapore, care aveau nevoie disperată de ele. Această abatere de la planul iniţial a pecetluit soarta coloniei Singapore. (Este o ironie a istoriei că Churchill, ultimul mare imperialist englez, a fost gata să sacrifice liberalul imperiu britanic ca să salveze imperiul totalitar al lui Stalin.) Toate aceste ajutoare livrate rapid pe frontul rusesc au făcut posibil contraatacul de pe 6 decembrie al sovieticilor. Nu numai că a salvat Moscova, dar putem spune că a marcat momentul în care Hitler a pierdut controlul asupra războiului, iar Stalin l-a preluat.

Tipic pentru modul în care Stalin privea ordinea priorităţilor a fost că de îndată ce a redevenit sigur pe el, în iulie 1941, a decis deportarea secretă a minorităţilor etnice din vestul Rusiei spre interior. Primii au fost cei un milion şi jumătate de germani, cei mai mulţi descendenţii celor chemaţi de împărăteasa Ecaterina cea Mare să se

stabilească în Rusia. Pe data de 28 august, Stalin a dat un decret prin care li se ordona să se mute în Kazahstan şi în Siberia. Responsabil cu realizarea operaţiunii a fost numit Beria, asistat de 14.000 de oameni de la NKDV. Aceşti etnici germani care trăiseră în Rusia între una şi cinci generaţii au fost arestaţi, adunaţi într-un singur loc şi deportaţi din Moscova şi Leningrad, în timp ce naziştii se aflau nu departe de porţile oraşelor.

A fost primul indiciu că Stalin avea de gând să se folosească de război pentru realizarea unor obiective politice şi că nimic nu-l va opri să facă ce şi-a propus. Stalin îşi dorise să strămute populaţiile minoritare din Rusia încă de pe vremea când Lenin îi dăduse în grijă soarta grupurilor etnice neruse de pe teritoriul Rusiei. Era o formă de inginerie socială, un obiectiv care-l pasiona şi care a devenit aspectul uman (sau mai degrabă inuman) al programului de „Mari Realizări": canale, baraje şi fabrici. Faptul cel mai semnificativ al acestui al doilea val de deportări a fost că el s-a petrecut între noiembrie 1943 şi iunie 1944, adică mult după ce pericolul victoriei germane dispăruse definitiv. În decret, Stalin justifica strămutarea minorităţilor etnice – calmuci, inuiţi, tătari din Crimeea, ceceni, plus unii bulgari, turci, armeni, kurzi, kemşini – invocând riscul unei „colaborări masive a acestora cu ocupanţii nazişti". Au fost duşi în Kazahstan, Siberia, Uzbekistan şi Kîrgîzstan. S-a dovedit că au existat, într-adevăr, unele acte izolate de colaborare între minorităţile etnice şi nazişti, dar faptul central al războiului la nivelul etnic este că Hitler a ratat cu desăvârşire avantajul pe care-l reprezenta nemulţumirea cruntă ce clocotea în Rusia lui Stalin, nu numai a minorităţilor, dar şi a unui imens număr de ruşi. Rasismul lui Hitler şi faptul că a privit cu nepăsare oarbă prilejul nemaipomenit pe care i-l oferea tirania lui Stalin au fost cărţile care, bine jucate, i-ar fi putut aduce victoria pe frontul de est, în ciuda tuturor greşelilor, dar el a ales să arunce aceste cărţi fără să le joace.

În 1942, iniţiativa a fost mai tot timpul de partea lui

Hitler, dar, odată cu venirea toamnei, lucrurile s-au schimbat şi catastrofala bătălie de la Stalingrad l-a costat toată Armata 6. Înainte de asta, Stalin lua din când în când conducerea unei campanii, ca de exemplu ofensivei de la Harkov, când, deşi avertizat de toţi consilierii profesionişti, a căzut într-o capcană a nemţilor chiar sub privirile înmărmurite ale colaboratorilor săi. Mareşalul Timoşenko şi Nikita Hruşciov, care fuseseră martori şi văzuseră cum se face Stalin de râs, s-au temut că vor fi executaţi. Dar, în mod surprinzător, Stalin a învăţat imediat lecţia după acest dezastru şi s-a hotărât să se bizuie mai mult pe recomandările profesioniştilor. L-a avansat pe Jukov şi i-a dat răspunderea frontului Stalingrad. A hotărât, de asemenea, să dea mai multă atenţie mesajelor descifrate în urma spargerii codurilor cu care lucrau maşinile de criptat Enigma, pe care Churchill, în pofida unui risc foarte mare, dar bine calculat, i le livra din 1942. Mai întâi, Stalin nu le-a dat importanţă, spunând că sunt „trucuri de-ale lui Churchill”, dar, când le-a folosit la

Stalingrad, a constatat că funcţionează şi că sunt extrem de valoroase. Jukov era entuziasmat. În 1943, mesajele descifrate l-au ajutat pe Stalin să câştige la Kursk cea mai mare bătălie de tancuri din istorie. Stalin şi-a asumat această victorie şi a pretins că a fost şi el prezent pe câmpul de luptă, deşi, după cum s-a putut constata ulterior, n-a fost martor la nici un singur foc de armă tras în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Bătălia de la Stalingrad de abia începuse când Stalin l-a primit la Moscova pe Churchill. Nu încape îndoială că îşi păstrase talentul de ins fermecător, fiindcă a început insultându-l pe Churchill pentru „laşitatea” britanicilor, care nu reuşiseră să deschidă un al doilea front; apoi, l-a invitat la locuinţa sa privată, unde i-a prezentat-o pe Svedana, fiica lui cea roşcată. „Am şi eu o fiică roşcată”, i-a spus Churchill, care începuse să se dezgheţe. Pe urmă, a intrat şi Molotov, invitat, ca de atâtea alte ori, pentru glumele lui tăioase. Stalin a povestit că în timpul ultimei sale vizite la New York, Molotov şi-a luat liber o zi şi s-a

dus la Chicago „să vadă şi alţi gangsteri” Stalin l-a liniştit pe Churchill cu un rânjet: „Molotov e singurul care a dat mâna cu Hitler şi Mussolini”. (De fapt, tot Molotov a râs cel mai bine până la urmă: după moartea lui Stalin, se lăuda mereu că dăduse mâna cu mai mulţi lideri decât oricare altcineva din istorie: Nehru şi Tru

man, Ike (Eisenhower), Nixon, Nassser, Chiang Kai-shek şi Mao, Syngman Rhee, Franco, de Gaulle, Adenauer, Jack Kennedy şi cinci papi.)

Stalin îl găsea mai interesant pe Churchill decât pe Roosevelt, dar îl învăluia şi pe acesta cu farmecul lui. Într-adevăr, aflându-se într-o stare fizică tot mai proastă, F.D.R. nu se încumeta să călătorească mai departe de Teheran, şi, fiindcă de pe teritoriul sovietic nu se putea ajunge acolo decât pe calea aerului, Stalin a acceptat, numai de dragul lui Roosevelt, să meargă pentru prima dată în viaţa lui cu avionul. A fost escortat de 27 de avioane de vânătoare şi i s-a oferit să aleagă între patru avioane. În ultimul minut şi-a schimbat alegerea. A trecut printr-un şoc teribil când avionul, traversând o zonă turbulentă, a avut o cădere de o mie de metri în câteva secunde. Roosevelt corespundea planurilor lui Stalin; a fost cam stângaci ca mediator în duelul Churchill-Stalin. L-a lăsat pe Churchill să hotărască amânarea deschiderii celui de-al doilea front şi a refuzat să discute despre Polonia, pentru că se apropiau alegerile.

Aveau loc şi scene comice mai grosiere. Un martor ocular relatează că Stalin a plâns când Churchill i-a înmânat Sabia Stalingradului. A pus-o apoi în mâna unuia dintre oamenii săi, căruia i-a scăpat teaca pe picior. O imensă prăjitură cu îngheţată, special pregătită la Legaţia Britanică de ziua lui Churchill, a fost cât pe ce să se prăbuşească peste Stalin, care a sporit buna dispoziţie strigând către Molotov „Ia vino aici şi povesteşte despre pactul tău cu Hider” – o glumă pe care Stalin o ţinea pentru ocazii deosebite.

S-au auzit glume încă şi mai picante, mult agreate de Stalin, când s-au întâlnit în staţiunea maritimă Ialta, care,

cu acea ocazie, fusese golită de localnici; Churchill a numit-o „Riviera iadului” Acum era clar că războiul fusese câştigat şi în vest, şi în est, dar Stalin era hotărât să meargă până în pânzele albe şi să-şi lărgească imperiul înfulecând Europa de Est, în timp ce Roosevelt, căruia i se apropia sfârşitul, n-a fost în stare să ţină seamă de temerile lui Churchill şi a refuzat să-l grăbească pe Eisenhower, comandantul suprem al frontului de vest, să ajungă primul la Berlin, Viena şi Praga. Roosevelt a fost tulburat când i s-a luat în nume de rău faptul că, referindu-se la Stalin, i-a spus „Uncie Joe” Glumele cu adresă, făcute de alţii, îi stârneau întotdeauna suspiciuni lui Stalin. Odată i-a scăpat una antologică. Într-o discuţie despre papa Pius XII, pe care, dintre toţi cei prezenţi, doar Molotov îl întâlnise personal, Churchill a spus: „Să-l punem pe lista aliaţilor”. Replica lui Stalin a fost: „Mai întâi să vedem ce are de oferit. Câte divizii are papa?” Tot lui îi aparţine şi o altă glumă crâncenă. Cu toate că fusese timp îndelungat o figură importantă în culise, Beria începea să iasă încetul cu încetul în lumina reflectoarelor. Prezenta lui la

una dintre cinele de la Ialta i-a atras atenţia lui Roosevelt, care a întrebat: „Cine e bărbatul de-acolo cu pince-nez?” Stalin a răspuns râzând: „Bărbatul ăla? E Himmlerul nostru”. A spus asta cu voce foarte tare, şi Beria a auzit.

Beria era omniprezent la Ialta, unde se punea tot timpul problema securităţii. A organizat cercuri concentrice de ofiţeri de securitate, îmbrăcaţi în haine civile şi în uniformă, ca să împiedice să intre fără permis, pe o rază de opt kilometri de la locul unde se ţinea conferinţa, pe oricine ar fi încercat să o facă. Pe măsură ce se apropia de oribilul apogeu, războiul lua o amploare gigantică. După ce a încredinţat profesioniştilor comanda operaţiunilor importante care trebuiau purtate în 1943 şi 1944 – şi se baza acum pur şi simplu pe un număr copleşitor de soldaţi –, Stalin şi-a reluat rolul de generalisim. Pentru ofensiva finală de la Berlin a avut la

dispoziţie şase milioane de soldaţi.

Totul era făcut la o scară monumentală. Rusii

pierduseră peste douăzeci şi şapte de milioane de oameni, cu toate că nu se va şti niciodată câţi dintre

7»

aceştia au fost omorâţi de nazişti şi câţi au dispărut ca urmare a tiraniei staliniste sau a ingineriei sociale din timpul războiului.

Fotografiile de la sfârşitul războiului arată un Stalin obosit şi uneori slăbit de puteri, deşi mai încrezător în urma victoriei câştigate şi a imperiului devenit realitate. Purta adesea uniforme elegante, dar le refuza pe cele fanteziste create special pentru el şi nici nu-şi etala ostentativ numeroasele medalii, îşi punea doar Ordinul Lenin, şi nici pe acesta întotdeauna. A considerat necesar să participe la conferinţa de la Potsdam din iulie 1945, unde F.D.R., care decedase, a fost înlocuit de Harry S. Truman, tăios şi viclean, iar Attlee, spre surpriza lui Stalin, i-a luat locul lui Churchill. I-a fost greu de crezut că alegerile britanice merseseră prost. Potsdam se afla pe teritoriul unei ţări învinse şi zdrobite, astfel încât securitatea lui Stalin a implicat cea mai minuţioasă organizare din istorie. S-a folosit trenul ţarului, scos pentru această ocazie dintr-un muzeu, şi transportul a fost efectuat de unsprezece vagoane, dintre care patru exclusiv pentru Stalin. Înspăimântat ca întotdeauna de călătoriile în afara Rusiei, pe care a părăsit-o pentru scurt timp doar de două ori după ce a ajuns la putere, i-a spus lui Beria că, dacă se va produce vreo greşeală în privinţa securităţii, „o să-l scurteze cu un cap”.

Beria i-a trimis o listă în care îi spunea că vor fi folosiţi 1 515 agenţi NKDV, plus 17 409 soldaţi NKDV, câte şase pentru fiecare kilometru pe teritoriul sovietic, câte zece pe teritoriul polonez şi cincisprezece pe teritoriul Germaniei, de-a lungul întregului traseu de 1 923 de kilometri. Au fost puse să patruleze şi opt trenuri blindate în preajma reţelei principale. De asemenea, i-au fost puse

la dispoziţie şapte regimente NKVD şi o gardă personală de 900 de oameni plasaţi în trei cercuri concentrice – în total 2 041 de persoane. Şaisprezece companii ale NKVD aveau grijă de liniile telefonice şi unsprezece avioane făceau legătura între delegaţia sovietică şi Moscova. Cele patru aeronave personale ale lui Stalin (pe care el nu le-a folosit niciodată) erau de asemenea prezente.

Nu e clar dacă acest dispozitiv paranoic de securitate a fost creat de Stalin sau de partizanii lui. Spre sfârşitul anului 1920, Biroul Politic adoptase o rezoluţie prin care căuta „să-l împiedice pe Stalin să circule prin Moscova". Însă de atunci Stalin îşi schimbase comportamentul. Acum nu se simţea sigur decât în apartamentele lui din Kremlin, în casele lui de vacantă şi în reşedinţele sale, sau în 7

trenurile blindate, unde erau instalate cele mai complicate sisteme de protecţie.

Nesiguranţa mergea mână în mână cu natura structurii politice a Rusiei. Aceasta a fost mereu o autocraţie, adică un stat (potrivit definiţiei din *Oxford English Dictionary*) guvernat de o singură persoană „cu autoritate nelimitată, un cârmuitor absolut, iresponsabil, care conduce ţara ca stăpân incontestabil". Cuvintele-cheie sunt „nelimitat" şi „iresponsabil" Ţarii nu erau, cel puţin din punct de vedere juridic, sub controlul nici unui corp constituţional, şi nici nu erau răspunzători în faţa cuiva pentru faptele lor. Pe la mijlocul anilor 1930, Stalin (exact ca Hitler în aceeaşi perioadă) s-a transformat în autocrat *de facto*, nu *de iure*. În teorie, ca secretar general al partidului, puterea lui era strict limitată de Biroul Politic, Comitetul Central şi de însuşi partidul comunist, mai ales când se întrunea Congresul. Toate diversele constituţii precizau foarte clar acest lucru. Dar constituţiile n-aveau nicio valoare. Cât priveşte puterea exercitată la nivelul cel mai înalt, prevederile constituţionale erau simple vorbe pe hârtie. În 1934, Stalin lărgise puterea secretariatului, care avea acum dreptul să decidă peste capul oricărei alte structuri, inclusiv poliţia secretă, a cărei încredere în sine fusese slăbită de

reorganizările periodice: Ceka a devenit GPU, care mai târziu a devenit OGPU. Multe dintre aspectele acestui organ erau misterioase. Poliţia secretă nu era niciodată pomenită în *Pravda*, ziarul partidului, nici în *Izvestia*, ziarul oficial al guvernului. Nu se vor bea despre resursele ei financiare, iar instanţele ei se întruneau în secret, deşi aveau puteri draconice. Şeful poliţiei secrete ar fi trebuit să fie numărul doi în conducerea statului şi să-l poată răsturna chiar pe secretarul general. Dar nu aşa funcţionau lucrurile. Şeful poliţiei secrete trăia permanent cu frica în sân, fiindcă, deşi el decidea asupra tuturor epurărilor la nivelul cel mai înalt, acestea se sfârşeau cu propria sa arestare şi execuţie, după ce treaba urâtă era efectuată. Ca să-şi prelungească viaţa, şeful poliţiei secrete n-avea de ales decât să găsească noi straturi conspirative, care impuneau intervenţii urgente. Aşa se explică în parte de ce epurările începute în 1934 au durat atât de mult şi au sacrificat atâţia oameni. Frica, întreţinută la multe niveluri şi sub diferite forme, era parte integrantă a mecanismului de epurare, de fapt dinamica lui centrală, pentru că extrem de puţine uneltiri şi conspiraţii, poate niciuna, aveau un fond real. Amănuntele diverselor mărturii, unele produse ale unei nemaipomenite imaginaţii, erau de obicei furnizate de însăşi poliţia secretă, care, după cum spunea în 1941 Dashiell Hammett, autor de romane poliţiste, „ar fi meritat să ajungă la secţia de manuscrise a unui studio de primă clasă de la Hollywood”.

Rusia lui Stalin, ca şi Rusia ţaristă, era o ţară a servituţii. Înainte de Revoluţia din 1917, o singură persoană era liberă în Rusia: ţarul. Oricine altcineva, de la prinţi şi arhiduci în jos, era supus restricţiilor când era vorba de activităţile sale, de dreptul de a circula, de tranzacţiile financiare, de cumpărarea proprietăţilor funciare şi de legăturile particulare. Se prea poate ca restricţiile să fi fost mai mult teoretice decât reale în cercurile elitei. Dar de existat, existau, şi puteau fi oricând aplicate. Numai ţarul putea să facă ce voia. Dar până şi el

trebuia să dea socoteală în faţa lui Dumnezeu, „Părintele Atotputernic şi Stăpân a Toate”, potrivit credinţei ortodoxe. Aşadar, chiar ţarul, din pricina inhibiţiilor lui religioase, multe la număr, nu se simţea liber în sensul în care se simte liber un cetăţean oarecare din

Statele Unite sau din Marea Britanie. Putem spune că ţarul îşi trăia viaţa într-o temniţă a superstiţiei.

Stalin era ateu, şi, în general, un ateu foarte hotărât. Referirile lui la Dumnezeu erau exclusiv retorice. Din clipa în care s-a declarat conducător cu puteri absolute, autocratul Stalin a devenit singurul om liber din tot imperiul lui care îi stătea la picioare. Nimeni altcineva nu era liber. Cu timpul, au fost impuse tot mai multe restricţii cu privire la libertatea de mişcare, iar după scurta euforie a victoriei din 1945, orice contact neautorizat cu o persoană din străinătate a devenit o infracţiune foarte gravă. Un cetăţean sovietic n-avea nicidecum siguranţa că va fi lăsat în libertate, chiar dacă nu se ocupa cu alte activităţi în afara serviciului, fiindcă în multe cazuri până şi felul în care cineva îşi câştiga existenta era declarat o infracţiune.

— >

Stalin a clădit pe temeliile puse de Lenin o societate în care oricine trăia cu frică. În starea asta de teamă îşi duceau viaţa mai ales colaboratorii săi de la de la vârful puterii. Toţi ştiau că viaţa le era permanent expusă la riscuri. Aşa se explică şi faptul că mulţi dintre ei, căutând să-şi anestezieze frica, au recurs la băutură. Dacă imperiul Răului era un imperiu al Fricii, un stat paranoic, el era în egală măsură şi un spital de psihiatrie, unde Sora Vodca era Regina Războiului. Cu toate că Stalin n-a cedat acestei tentaţii, abstinenţa nu i-a garantat libertatea. Era prizonier al fricii, iar frica de care era cuprins a tot sporit, în mod inexorabil, pe măsură ce îşi perpetua autocraţia. Îi era teamă să părăsească teritoriul sovietic, deoarece numai acolo avea la îndemână dispozitive de securitate care îi alinau temerile. Îi era frică să părăsească securitatea

ultrasofisticată din cele douăzeci de reşedinţe personale – palate, case de vacanţă, apartamente şi vile, proiectate să-l păzească de duşmani, imaginari sau reali. În ultimul deceniu de viaţă, siguranţa lui Stalin era garantată de un sfert de milion de oameni. În Rusia lui Stalin era exclus un incident ca atentatul cu bombă contra lui Hitler din iulie 1944. Dar, cu toate că de fapt viaţa lui Stalin nu era nici pe departe în pericol, temerile sale au persistat şi s-au accentuat. În plus, din cauză că încerca necontenit să-şi exorcizeze frica

Izolându-se, îl apăsa tot mai mult sentimentul singurătăţii. N-avea cu cine discuta despre fricile lui, nici măcar – iar spre sfârşit, în special – cu medicii săi curanţi. Certurile pe care le avea cu doctorii s-au adăugat stării autoinduse de disconfort, de adevărat chin, care, mai mult, s-a dovedit, până la urmă, mortală. Aşez un văl de compătimire peste chinurile ce i-au acaparat mintea în pragul sfârşitului.

Stalin era convins că securitatea absolută nu se poate realiza decât prin controlul teritoriului. Hruşciov a spus despre Stalin că „împungea lumea capitalistă cu vârful baionetei” Iar Stalin însuşi a declarat: „Dacă văd o uşă întredeschisă, o împing să văd cât de mult pot s-o deschid, şi, dacă se deschide de tot, atunci trec prin ea”. Nu s-a arătat nemulţumit când i s-a trântit uşa în nas. Asta i s-a întâmplat în Iran, aflat sub controlul occidentalilor, care nu voiau să-l cedeze. Dar a înghiţit Polonia în 1945, apoi Cehoslovacia în 1948. Avea intenţia să absoarbă toată Germania de Est în acelaşi an şi să-i oblige pe Aliaţi să părăsească sectoarele pe care le ocupau în Berlin, dar occidentalii au răspuns blocadei lui Stalin cu un pod aerian. Până la urmă, Stalin a ridicat blocada. Spre furia lui Stalin, mareşalul Tito, omul lui de bază din Iugoslavia, n-a vrut să accepte statutul de satelit. Stalin a pus în repetate rânduri la cale asasinarea lui Tito, şi părerea lui Hruşciov era că, dacă ţările lor ar fi avut frontieră comună, Stalin ar fi invadat Iugoslavia. Dar iarăşi, cu timpul, a

acceptat înfrângerea. În 1945 a susţinut împărţirea Coreei în Coreea de Nord şi Coreea de Sud, a instaurat un regim comunist în nord, iar în 1950 i-a permis acestuia să invadeze Coreea de Sud. Dar a pierdut o bună ocazie la dezbaterea-cheie din cadrul ONU – în mare parte boicotată de delegaţia rusă –, aşa că a acceptat ca SUA să trimită ajutor militar sub steagul ONU. Stalin s-a revanşat încurajându-i pe chinezi să intervină. A fost încă o aventură riscantă din partea lui. Şi de data asta „a împins uşa", jucându-se în mod criminal cu vieţile oamenilor: au pierit un milion de coreeni şi patru sute de mii de chinezi, iar, când Stalin a murit, situaţia era fără ieşire.

Se pare că sentimentele lui Stalin faţă de Mao Zedong nu erau limpezi. În 1949, Mao i-a făcut o vizită mai îndelungată, şi a fost prezent când Stalin a împlinit 70 de ani, eveniment sărbătorit cu mare pompă, însă profundele lor suspiciuni reciproce nu le încurajau prietenia, şi nici măcar o colaborare productivă, cu toate că semnaseră un astfel de tratat pe 30 de ani. Mai târziu, Mao a susţinut că Stalin nu l-a consultat înainte să dea Coreei de Nord avizul de a invada Sudul, şi asta l-a împins pe Mao într-un război costisitor, unde şi-a pierdut viaţa însuşi fiul său. Totuşi, Mao a fost profund dezamăgit de atacurile verbale lansate de Hruşciov la adresa lui Stalin în cuvântarea sa de la Conferinţa a XX-a a partidului. Mao l-a criticat pe Stalin numai cu privire la entuziasmul acestuia faţă de literatura rusă: „Stalin i-a preluat pe aşa-numiţii clasici ai Rusiei şi ai Europei fără spirit critic, şi asta a avut consecinţe grave". (Mao n-a spus niciodată care au fost aceste consecinţe.) Însă, dacă Stalin ar mai fi trăit, divergenţele dintre ei ar fi fost atât de profunde, încât cearta cu Tito ar fi părut trivială. Erau amândoi poeţi, dar părerea lui Mao despre poemele lui Stalin, dintre care pe câteva făcuse efortul să le procure şi să le citească, era că sunt „de aruncat la gunoi" Erau rivali şi ca marxist-leninişti (Mao a refuzat să traducă lucrarea lui Stalin *Problemele leninismului*, argumentând că e „problematică"), şi ca şefi ai unor mari puteri în Asia, unde Stalin a aprobat fără convingere

ocuparea Tibetului de către chinezi, dar a permis manevre sovietice în Asia Centrală, contrar intereselor Chinei. Şi, mai presus de toate, Mao era cu câţiva centimetri mai înalt decât Stalin, lucru care lui Stalin nu-i cădea deloc bine, mai ales că spunea adesea că asiaticii sunt „mărunţei”.

Stalin nu voia ca Mao să aibă bomba atomică, aşa că nu l-a sprijinit niciodată în acest sens. În timpul războiului, spionul american Klaus Fuchs îi atrăsese atenţia cu privire la progresele Americii în domeniul armelor nucleare. Dar Fuchs era lent şi informaţiile lui întârziau, aşa că, după Potsdam, Stalin i-a pasat sarcina asta lui Beria. Beria a luat în primire echipa şi le-a spus membrilor ei: „Tovarăşul Stalin a declarat că bomba atomică trebuie făcută foarte repede, cu orice preţ”.

Primul test pe care l-au făcut ruşii a avut loc pe 29 august 1949, şi e posibil ca termenul realizării să fi fost scurtat din cauza spionilor, dar nu cu mult. Mai important e faptul că Stalin a preluat grosul producţiei naziste de rachete şi a decis să opteze pentru bombe cu hidrogen transportate de rachete multiple. Prima dintre bombele lui atomice mari a fost testată în 1951 şi una dintre ultimele directive date de Stalin, pe la începutul anului 1953, a fost: „Trebuie să depăşim arsenalul de arme nucleare al americanilor”.

Paranoia lui Stalin s-a agravat dramatic când Războiul Rece, pe care tot el îl pornise, l-a determinat pe Truman să menţină prezenţa americană în Europa, mai ales după crearea NATO. În 1947.

Stalin s-a lăsat convins să desfiinţeze pedeapsa capitală în Rusia. A fost mai curând un gest propagandistic, care nu l-a împiedicat să ia viaţa oamenilor: putea ucide şi pe alte căi, în afara sistemului judiciar. Totuşi, în 1950 a revocat acest decret, motivul invocat fiind activitatea „spionilor americani şi a altor agenţi străini”.

Ultima parte a vieţii lui Stalin a fost dominată de antisemitism. După ce, în timpul războiului, îşi potolise în mare parte sentimentele de ură faţă de polonezi săvârşind

masacrul ofiţerilor şi apoi, de comun acord cu naziştii, nimicind rezistenţa poloneză, i-a fost greu să găsească alte orori de pricinuit Poloniei. Şi-a retras trupele menite să sprijine revolta evreilor din Varşovia şi a asistat fericit la»

Înăbuşirea ei. Ura lui Stalin faţă de polonezi a rămas neabătută. Însă cu privire la sionism nu era prea hotărât. În anii 1930, opunându-i-se lui Hitler, declara antisemitismul o crimă. Îi plăcea să spună că „evreii sunt spioni buni" şi-l cita adesea pe Lenin: „Evreii sunt unii dintre cei mai folositori idioţi pe care-i avem". A rezervat mişcării sioniste o parte din Orientul îndepărtat rus spunând: „Ţarii au refuzat să le dea pământ evreilor, dar o s-o facem noi". În timpul războiului a creat un Comitet Evreiesc Antifascist, dar n-a făcut nimic practic ca să oprească Holocaustul, şi, până nu s-a terminat, a interzis să se pomenească de el în presa oficială.

Pe de altă parte, a jucat un rol major în crearea statului Israel, dar motivul lui a fost geopolitic, nu rasial. Stalin credea ca Israelul va fi un stat socialist, care-i va constrânge pe britanici să părăsească Orientul Mijlociu. În mai 1947, când Palestina a apărut pentru prima oară în faţa Naţiunilor Unite, Andrei Gromîko a anunţat, instruit personal de Stalin, că Rusia sprijină crearea unui stat evreiesc şi că va vota în consecinţă. Pe data de 13 octombrie, în numele Uniunii Sovietice şi conform directivelor tovarăşului Stalin, un membru al delegaţiei sovietice a rostit un toast pentru viitorul stat evreiesc. O lună mai târziu, cu ocazia votului decisiv al Adunării Generale, tot blocul sovietic a votat în favoarea statului Israel. După aceea, Rusia a colaborat strâns cu SUA ca să-i scoată pe britanici din Palestina, iar când au izbucnit luptele, în 1948, Stalin a cerut guvernului ceh să vândă arme Israelului. Un întreg aerodrom ceh a fost alocat podului aerian cu destinaţia Tel Aviv.

Ce l-a făcut pe Stalin să revină la antisemitismul care-l caracterizase mereu în trecut e discutabil. Poate că trăsese concluzia că era mai convenabil pentru politica

sovietică să sprijine naţionalismul arab din Orientul Mijlociu decât sionismul. Căsătoria fiicei sale, Svedana, cu evreul Grigori Morozov s-a sfârşit cu un divorţ nu lipsit de ostilităţi. Stalin nu fusese deloc de acord cu acel mariaj. De altfel, îi făcea mereu plăcere să-şi chinuie colegii căsătoriţi cu evreice, începând cu Molotov, despre a cărui soţie Polina, spunea că e „o zgripţuroaică în toată regula" Îi făcea plăcere s-o trimită la închisoare şi să-l oblige pe Molotov să semneze chiar el mandatul de arestare, mai ales când avea ce să-i reproşeze acestui „desfrânat", cum îi spunea Stalin din cauza scurtei lui pasiuni pentru sionism. La începutul anului 1948, când sprijinea Israelul, Stalin a dat ordin să fie ucis vestitul actor evreu Solomon Mihoels (capul i-a fost zdrobit cu un obiect contondent şi apoi a fost călcat cu un camion – metoda preferată a lui Stalin, după cum s-a menţionat anterior). A fost singura dată când cineva l-a surprins plănuind o crimă, persoana fiind Svetlana. La vremea aceea s-a spus că moartea lui Mihoels a fost o tragedie, dar, la doi ani după aceea, s-a dezvăluit că Mihoels fusese agent al americanilor. Nu e clar de ce l-a sacrificat tocmai pe Mihoels. Făcea parte din Comitetul Antifascist Evreiesc, o organizaţie autorizată de Stalin în perioada războiului, pe care după aceea a renegat-o, ajungând în cele din urmă să-i extermine practic pe toţi membrii săi. (Sprijinise şi un plan, neizbutit, de a crea o enclavă evreiască în Crimeea.) Motivul mai plauzibil a fost că Mihoels se bucura de prea mare popularitate.

În ultimii ani ai vieţii lui Stalin, era mereu riscant să fii popular. Muzicienii, actorii de teatru sau de film, pictorii erau în zona de risc. De pildă, Prokofiev şi Şostakovici au trecut prin momente de spaimă când Stalin a dat ordin ziarului *Pravda* să-i critice. Serghei Eisenstein, căruia i s-au decernat premii pentru prima parte a filmului *Ivan cel Groaznic*, şi-a văzut partea a doua înfierată şi propria-i viaţă pusă în pericol. În 1951, compozitorul G.L. Zukovski a primit Premiul Stalin pentru opera sa, *Din adâncul inimii*, a cărei acţiune se petrece într-un colhoz. La numai trei luni după aceea, Stalin s-a dus să vadă spectacolul, după care a

apărut o scurtă notă în *Pravda* în care se spunea că opera nu e „veridică”, iar muzica slabă şi lipsită de culoare. Compozitorul a trebuit să dea înapoi premiul şi a fost fericit că a scăpat cu viaţă. Stalin dăduse cultura în sarcina unei creaturi veninoase numite Andrei Jdanov, membru al Biroului Politic. El era cel care redacta legile care aveau legătură cu ştiinţa şi cultura. Compozitori ca Prokofiev şi Haciaturian sau poeţi ca Anna Ahmatova ori trebuiau să fie slugarnici, ori riscau să fie daţi afară din uniunile lor. Oameni de cultură de origine evreiască, care îşi schimbaseră numele, riscau să aibă neplăceri grave.

De la începutul lui 1951, Stalin, care avea acum 72 de ani, se simţea tot mai bătrân şi suferea din ce în ce mai mult de singurătate. Nu mai făcea niciun fel de exerciţii fizice şi călătoriile îi erau limitate»

la vila de la Marea Neagră. Gândurile îi erau concentrate asupra medicilor. Medicul său curant, prof. V. Vinogradov, care îl tratase ani de-a rândul, i-a prescris o dietă şi o serie de exerciţii fizice, care nu i-au fost pe plac. Ducea o viaţă nesănătoasă, lua masa la ore târzii şi de foarte multe ori nu se culca >

până în zori, şi atunci doar pentru un pui de somn pe una dintre nenumăratele canapele înşirate privi în casele lui de vacanţă. Un lucru care-i plăcea cu adevărat era biliardul. Nu se ştie exact când şi-a

procurat prima masă de biliard, dar probabil că în 1922, când a avut o casă la ţară suficient de mare, ca să poată încăpea acolo aşa ceva. Zicea că-i plăcea să „bage mingea în pungă şi s-o vadă cum dispare imediat în gaura neagră” – poate ca o scenarizare a vieţilor omeneşti pe care îi plăcea să le stingă. Juca rareori cu un partener, fiindcă nu suporta să piardă. Nu i-ar fi făcut plăcere să audă că şi Mozart era amator de biliard.

Începuse să remarce că-i tremurau mâinile când juca şi se enerva că Vinogradov nu reuşea să-l vindece. Uneori spunea: „Nu există niciun doctor ca lumea. De ce?”

A fost tulburat foarte tare când, la 31 august 1948, a

murit Jdanov, unul dintre aparatcicii lui favoriţi.

Era cardiac şi starea i se agravase din cauza băuturii, dar Stalin era convins că Jdanov murise din cauza neglijenţei, chiar intenţionate, a doctorilor. Jdanov a purtat răspunderea unora dintre cele mai respingătoare fantezii intelectuale din ultimii ani ai vieţii

lui Stalin, printre care şi bizarele teorii genetice, debitate de pseudobiologul Trofim Lîsenko, aşa că mulţi oameni de la putere ar fi vrut să scape de el. Pe Stalin l-a intrigat un caz suspect de malpraxis scos la iveală de poliţia secretă, petrecut la clinica de pe lângă Fabrica de Automobile Stalin (ZIS), cea mai mare din Rusia. L-a frapat numărul mare de nume evreieşti ale arestaţilor: David Smoro

diński, Miriam Eisenstadt, Golda Ramzen, Edvard Lifsit, Avon Finkelstein ş.a.m.d. Mulţi dintre ei au mărturisit, când au fost torturaţi, că aparţineau unei conspiraţii occidentale al cărei scop era să ucidă „patrioţi" proeminenţi. Stalin fusese şocat în 1949, când a primit-o la Moscova pe Golda Meir, prima ambasadoare a Israelului în Rusia, văzând-o eroina unei enorme manifestări publice de bucurie a evreilor ruşi. Pe doctorii de la ZIS i-a împuşcat în 1950, dar încă îl mai preocupau doctorii evrei. Acum îşi îndrepta bănuielile către cei de la clinica de specialitate a Kremlinului, situată peste drum de Biblioteca Lenin, unde erau de obicei tratate celebrităţile Moscovei. Clinica era excelent dotată cu tehnologie de ultimă oră şi era un privilegiu să ai acces acolo. În timpul Congresului al XIX-lea, din octombrie 1952, circulau zvonuri că ceva nu mergea ca lumea la clinică. Mai târziu, Hruşciov a declarat că Stalin le citise cu voce tare unora dintre colegii săi apropiaţi o scrisoare pe care o primise de la doctoriţa Lidia Timaşuk, de la respectiva clinică, în care îşi acuza colegii că iar îi administrat lui Jdanov medicamente nocive, provocându-i astfel decesul. Dacă a fost împinsă chiar de Stalin să dea în vileag acest fapt, sau dacă a existat cumva o parte de adevăr în toată povestea asta, nu se va şti

probabil niciodată. Cert e că şapte doctori, dintre care patru evrei, au fost împuşcaţi. Şi-a atacat până şi propriul medic, pe Vinogradov, căruia i s-a recomandat să-şi dea demisia. Picioarele i-au fost legate strâns cu nişte cătuşe de fier, i s-a spus să-şi recunoască activitatea de agent american şi să dea numele celorlalţi conspiratori.

Există diverse relatări cu privire la felul în care Stalin a urmărit ancheta în cazul „complotului medicilor evrei" Cei mai mulţi spun că striga: „Să-i bateţi iară încetare, până-şi recunosc crimele! Bătaie, bătaie, bătaie!" în acelaşi timp a făcut o epurare în rândurile personalului de serviciu şi ale secretariatului. L-a dat afară pe Vlasik, cel care, din 1919, era şeful gărzii lui personale. Tot aşa a făcut şi cu Poskrebîşev, care fusese secretarul său personal de la începutul anilor 1920. Stalin auzise că şi la Praga avea loc o „vânătoare de vrăjitoare" şi că omologul lui din partidul ceh, evreul Rudolf Strânsky, fusese trimis în judecată, acuzat de conspiraţie contra statului. Strânsky şi încă doisprezece înalţi funcţionari, dintre care zece evrei, au fost spânzuraţi. Stalin a dezvăluit complotul propriilor săi doctori în ziarul *Pravda*, pe data de 13 ianuarie 1953. Fraza-cheie „mârşavi spioni şi ucigaşi sub masca de doctori profesori" îi aparţine lui Stalin şi se păstrează în ciorna articolului, unde apare scrisă chiar de mâna lui. Nu încape îndoiala că Stalin, departe de a se retrage de pe scena politică, îşi pusese în minte să folosească complotul doctorilor ca să-şi distrugă colegii cei mai de frunte, dintre care nu mai rămăseseră decât şase: Beria, Malenkov, Bulganin, Hruşciov, Molotov şi Mikoian.

Dar, dacă viaţa acestora era tot mai scurtă, nici lui Stalin nu-i rămăsese mult de trăit. Pe 7 februarie 1953, l-a primit în biroul lui de la Kremlin pe ambasadorul Argentinei şi s-a arătat extraordinar de interesat de doamna Peron. A ordonat încă o tentativă de asasinare a lui Tito. Pe 17 februarie, l-a primit pe diplomatul indian Krishna Menon şi a discutat cu el eventualitatea unui război nuclear, pe care Stalin îl considera inevitabil. Dar el se gândea permanent la complotiştii evrei. Desena tot

timpul capete de lupi în agenda sa de birou, ceea ce este întotdeauna un simptom de paranoia. A plecat apoi la *dacea* lui din afara Moscovei, la Kunţevo, de unde a făcut numai două vizite scurte la Moscova: prima ca să vadă *Lacul lebedelor* la Balşoi, şi a doua până la Kremlin, ca să discute cum să deporteze întreaga comunitate evreiască a Rusiei în Siberia.

Apoi, pe i martie, a avut un atac vascular cerebral în timpul nopţii. Personalul de serviciu primise ordine stricte că, dacă nu se trezeşte singur, să aştepte mai întâi venirea unui doctor. Dar, întrucât complotul doctorilor era acum bine cunoscut, niciun doctor nu avea voie să-l examineze fără să fie formal autorizat de Beria. Beria n-a putut fi găsit la telefon. În consecinţă, Stalin n-a primit niciun fel de îngrijire medicală timp de douăsprezece ore după ce se constatase că e suferind. Când, în sfârşit, a primit ajutor, tot corpul şi hainele îi erau leoarcă de urină. Nu şi-a mai venit complet în fire, deşi din când în când mai deschidea ochii. A zăcut aşa timp de două zile. Svedana a venit şi ea alături de membrii Biroului Politic. Mai târziu a scris: „Faţa îşi pierduse culoarea. Respira neregulat. Murea sufocându-se acolo, în faţa noastră. Agonia a fost chinuitoare. În ultimul minut, a deschis iar ochii, avea o privire groaznică, de om nebun sau furios, şi plină de spaima morţii. Şi-a ridicat mâna stângă, părea că arată în sus, sau că ne ameninţă pe toţi… şi pe urmă sufletul i s-a desprins de trup”. Un doctor a încercat să resuscite prin respiraţie artificială corpul acela jalnic, până când Hruşciov i-a cerut să înceteze: „Nu vezi că-i mort?”

A avut o moarte teribilă, grăbită chiar de natura sa suspicioasă. Seneca, în *Scrisorile morale*, spunea: „Nefericit e omul care, după ce şi-a folosit puterea fiind crud cu alţii, e încă şi mai nefericit în el însuşi. Trăieşte permanent cu frică, şi de slujitorii lui, şi de străini, nesigur de fidelitatea prietenilor şi de respectul copiilor, şi recurge la violenţă ca să se apere de violenţa care-l sperie. Când se gândeşte la cele ce a făcut, la ceea ce *e nevoit să facă şi e pe cale să fa*că cu răutatea şi chinurile conştiinţei, de

multe ori îi e frică de moarte şi adesea şi-o doreşte”.

y y y

NOTĂ PENTRU LECTURI SUPLIMENTARE

Din arhivele sovietice sau din autobiografiile unor persoane oficiale sau ale camarazilor lui ies neîncetat la iveală noi informaţii despre Stalin, astfel încât multe dintre cărţile despre el sunt depăşite.

Dintre lucrările pe care personal le consider folositoare, le recomand pe acestea: Edvard Radzinsky, *Stalin*, tradusă de H.T. Willetts (New York, 1996); Robert H. McNeal, *Stalin*: *Man and Ruler*, London, 1988; Roman Brackman, *The Secret File of Joseph Stalin*, London, 2001; cele două volume ale lui Simon Sebag Montefiore, *Young Stalin*, London, 2007, şi *Stalin*. *The Court of the Red Tsar*, London, 2003; Isaac Deutcher, *Stalin*. *A Political Biography*, Oxford, 1949 este încă interesantă. Svetlana Alliluyeva, *Only One Year*, în traducerea lui Paul Chavehavadze, este importantă pentru că este scrisă de fiica lui Stalin. Pentru informaţii despre cadrul istoric, sunt valoroase: Anne Applebaum, *Gulag*. *A History*, New York, 2003 [trad. rom. *Gulagul*. *O istorie*, Humanitas, Bucureşti, 2011] şi Stephanie Courtois et al., *The Black Book of Communism*. *Crimes*, *Terror*, *Repression*, Harvard, 1999 [trad. rom. *Cartea neagră a comunismului*, Humanitas, Bucureşti, 1998].

CUPRINS

Prolog 5
I. De la cântăreţ în corul de băieţi la bandit 9
II. De la secretar general la tiran 32
III. De la generalisim la paranoid 71
Notă pentru lecturi suplimentare 113